

Deo četvrti

TREĆA ETAPA

OSLOBOĐENJE KNINA I RAZBIJANJE 264. DIVIZIJE
I DELOVA 373. DIVIZIJE
(7. XI — 9. XII 1944)

1. Pokušaj 20. divizije da zauzme Knin

Na području Dalmacije, posle oslobođenja Zadra, Šibenika, Vrlike i Drniša, neprijateljskih snaga bilo je još jedino u Krim i u njegovoj najužoj okolini. Na liniji Velebit — Knin — Mostai (liniji »Grin«), na kojoj je, prema planu, trebalo da nemačke i kvislinške jedinice organizuju odbranu posle napuštanja jadiauske obale, Knin je bio najvažnije uporište neprijatelja, kako po svom geografskom položaju tako i po operativnom značaju. U njemu se stiče više komunikacija koje s mora vode u Bosnu . Liku, zbog čega on predstavlja najznačajniju raskrnicu komunikacija u severnoj Dalmaciji. Njegovim držanjem neprijatelj ;« zatvarao tzv. unski pravac, koji iz severne Dalmacije, između planina Dinare i Velebita, izvodi u dolinu reke Une i dalje, ka Savi. U situaciji kakva je u to vreme bila u Jugoslaviji, kada se, posle oslobođenja istočnih oblasti, front preneo zapadno od Beograda i kada su komunikacije u dolini Save dobile još veći značaj kako zbog fronta u Sremu tako i zbog toga što je treba: > da posluže kao osnovna direktrisa eventualnog izvlačenja nemaiikih okupacionih snaga sa Balkana, unski pravac, sa Knin <m, dobio je izuzetnu važnost, s obzirom na njegov značaj za bočno obezbeđenje pomenutih komunikacija.

Zbog te važnosti Knina, nemačke snage u njemu dobile > zadatak da ga brane do poslednjeg metka i do poslednji A čoveka. Ovo se, pored ostalog, imalo obezbediti primenom drastičnih mera. To se vidi iz naređenja koje je komandant

15. brdskog armijskog korpusa 7. novembra uputio komandantu 264. pešadijske divizije. U njemu je, pored ostalog, rečeno:

1) Svaki oficir postavljen za komandanta obavezan je da strelja svakog potčinjenog koji napusti svoj položaj. Oficir koji tako ne postupa biće kažnjen istom kaznom.

2) Za jedinice koje napuste svoj položaj bez borbe i bez ispaljenog metka i ne drže se do poslednjeg čoveka, divizija će narediti i izvršiti streljanje svakog desetog čoveka.

3) Za sprovođenje naredenja pod tačkom 1 činim odgovornim sve komandire, a za sprovođenje naredenja pod tačkom 2 go-spodina komandanta divizije.

Trupi treba odmah saopštiti ovo naredenje i jasno joj obja-sniti da će ove mere biti sprovedene bezobzirno, neodložno i bez izuzetaka.⁸⁵

U to vreme su se u Kninu i najbližoj okolini, pored Štaba 15. brdskog armijskog korpusa, nalazile sledeće jedinice nepri-jatelja:

- 264. pešadijska divizija;
- 383. ojačani puk 373. legionarske divizije;
- delovi 944. artiljerijskog puka;
- delovi 29. puka tvrđavskih pionira;
- 581. i 583. mornarički streljački bataljon;⁸⁰
- ostaci 6. i 7. ustaške brigade;
- 2. bataljon 3. posadne brigade (domobrani);
- Dinarska četnička oblast.

Pored njih bilo je i nekih manjih jedinica (za vezu, snabdevanje, protivavionsku odbranu i si.). Ukupno, u Kninu je bilo oko 20.000 vojnika (14.000 nemačkili, 1.500 ustaških sa domobranima i 4.500 četničkih), što znači da je neprijatelj u toku prve i druge etape pretrpeo gubitke od 7.500 vojnika. Time se odnos snaga promenio u korist 8. korpusa.

Snage neprijatelja u rejonu Knina bile su već šest dana izolovane od unutrašnjosti, jer je komunikacija Knin — Bihać, kojom su se do tada koristili za dotur i evakuaciju, bila pre-kinuta u rejonu Prevljesa. Uvučene duboko u slobodnu teritoriju i obuhvaćene rasporedom 20, 26. i 19. divizije, one su praktično bile okružene, iako obruč okruženja nije bio kontinuelan. Pro-storija koju je u rejonu Knina držao neprijatelj bila je relativno mala. Njen prečnik na pravcu istok — zapad, od Urljaja (k. 496)

⁸⁰ Arhiv Vir. mikrofilm London 2. sn. 395: Der Kommandierende General XV. Geb. A. K. I a Nr. 5984 41 geh den 7.11.44. An den Kom-mandant der 264. Inf. Div. Hern General-major Windrich.

⁸¹ A 582. mornarički streljački bataljon je razbijen prilikom pro-bijanja iz Šibenika.

do Očestova, iznosio je 10 km vazdušne linije, što znači da se čitav raspored neprijatelja mogao tući artiljerijom sa istoka ili zapada. Za neprijatelja je takav položaj bio krajnje nepovoljan zbog mogućnosti da bude uništen.

Zbog opšte vojne situacije u Jugoslaviji, snage neprijatelja u Kninu nisu mogle dobiti jaču pomoć niodkuda. Glavnina okupatorskih jedinica bila je orijentisana na istok, a jedim deo snaga je izvučen iz Dalmacije i prebačen na sremski front. U oblastima koje graniče sa Dalmacijom, u Lici, Bosni i Hercegovini, snage 15. brdskog i 5. SS brdskog armijskog korpusa bile su vezane aktivnim dejstvima 11, 5. i 2. korpusa NOVJ. to je takode otežavalo položaj grupacije neprijatelja u rejonu Knina a išlo u prilog 8. korpusu.

Odbrana neprijatelja bila je organizovana kružno na liniji Strmica — Golubić — Veljuv (k. 462) — Urljaj (k. 496) — k. 510 — žand. strž (k. 510) — Oštra glavica (k. 543) — Orlić — Markovac — Gradina (k. 511) — Borkušić (tt 551) — k. 360 — Promina (k. 543 — tt 1148 — k. 852 — k. 739 — k. 680) — Grguri — Padene — Oton — Radljevac.*7 Deo snaga je bio isturen u rejon Cigelj (k. 1075) — Stožište — Deralo** radi zatvaranja pravca Bos. Grahovo — Knin i, verovatno, radi držanja prevoja između planina Dinare i Ilice za slučaj probijanja preko Bos. Grahova i Drvara na sever. U zahvalu komunikacije Zrmanja — Otrić — Bihać nalazili su se delovi 37. i legionarske divizije."9 od snaga u Kninu odvojeni Prevljes. un, koji su držali delovi 19. divizije.

Posedanjem uzvišenja. sela i zaselaka oko Knina, neprijatelj je uspeo organizovali čvrstu odbranu. To mu je, pored ostalog, omogućio i karakter zemljišta (kras, sa mnogo prirodnih udubljenja i zaklona), zatim kamen za izradu zaklona i bunkera. Kuće u selima i zaseocima, izgrađene od kamena a mnog' i pokrivene kamenim pločama, bile su. gde god je to bilo potrebno, pretvorene u prava utvrđenja. Oko kuća i njihva posto-

*7 Tačan raspored svih jedinica neprijatelja nije se mogao ustanoviti zbog nedostatka dokumenata. Zna se da je 264. divizija, i 81- i 583. mornaričkim streljačkim bataljonom. bila raspoređena južno i jugozapadno od Knina, od Gradine Ik. 5111 pa preko Promine do Krke C.Ratni dnevnik 264. divizije, period od 16.X do 7.XI 1044). Na ostalim sektorima odbrane oko Knina bili su raspoređeni delovi 373. legijske divizije (F. Schraml, navedeno delo). Četničke jedinice nisu imale samostalnog fronta odbrane, već su, uglavnom, bile uklopljene u obranu između nemačkih jedinica, dok su ostaci ustaških jedinica bili gotovo nesposobni za borbu, zbog čega su ih nemačke snage uskoro višak kuisale za Bihać.

U tome rejonu su se nalazile 9. četa 383. puka (ojačana sa 1. tenka) i 1. brigade 502. četničkog korpusa.

» U Palanci se nalazio Izviđački bataljon a dalje, na sever; bili su delovi 384. puka.

jao je veliki broj kamenih zidova, što je takode dobro došlo braniocu. Gde nije bilo prirodnih prepreka, ili gde ih je trebalo ojačati, neprijatelj je postavio minska polja. Najjača odbrana, u fortifikacijskom pogledu, bila je organizovana južno od Knina, i to na čitavom odseku od Krkića do Krke i u rejonu Pađena, dok je najslabija bila severno od Knina, između komunikacija Knin — Bos Grahovo i Pađene — Otrić.

Dok je neprijatelju pružalo znatne prednosti u pogledu odbrane, zemljište je, svojom konfiguracijom i stvorom, otežavalo napad jedinica 8. korpusa. Ispresecano kanjonima reka i potoka (Krke, Kosovice, Krkića, Butušnice, Radljeva i Zrmanje), koji su u to vreme bili jako nabujali zbog čestih kiša, to zemljište je, uz druge prirodne i veštačke prepreke, znatno usporavalo tempo napada i otežavalo manevar, naročito tenkova. Sve je to, uz rešenost neprijatelja da se bori do poslednjeg čoveka i rešenost 8. korpusa da ga pošto-poto pobedi, predodredilo krajnje žestok karakter borbi za oslobođenje Knina.

Ocenjujući situaciju nastalu posle oslobođenja Šibenika, Drniša i Vrljike i posle presecanja komunikacije Knin — Otrić, Stab 8. korpusa je došao do zaključka da će neprijatelj pokušati da se iz rejona Knina preko Zrmanje probije na sever. Pošto nije znao za nameru neprijatelja da se odsudno brani, on nije izvršio nikakve izmene u planu treće etape operacije. Naprotiv, smatrajući da postoje svi uslovi da se zadaci predviđeni za treću etapu operacije izvrše onako kako je to bilo ranije planirano, on je, u duhu plana, potčinjenim jedinicama dao sledeće zadatke:

— 20. diviziji: da napadom s istoka slomi spoljnu odbranu neprijatelja a potom zauzme Knin;

— 26. diviziji: da obuhvatnim napadom s juga odseče snage neprijatelja u rejonu Promine i Kosova od Knina, oslobodi sela između Kozjaka i Promine i na taj način sadejstvuje s 20. divizijom,

— 19. diviziji: da onemogući izvlačenje neprijatelja iz Knina cestom preko Padena i Zrmanje na sever;

— 9. diviziji: da dve brigade spreče eventualni prodor neprijatelja iz Duvna ka Sinju i obezbede napad glavnih snaga 8. korpusa da jedna brigada i Grupa južnodalmatinskih odreda dejstvuju ka Širokom Brijegu;

— Grahovsko-peuljskom odredu: da vrši pritisak na neprijatelja u rejonu Cigelj (k. 1075) — Stožišle.

Napad je imao otpočeti uveče 7. novembra.^{0"}

^{0"} Namc-ro štaba 8. korpusa je, porec! ostalog, bila da slamanjem »oljne odbrane Knina proslavi 27- godišnjicu oktobarske socijalističke revolucije.

Stab 8. korpusa i štabovi divizija, a naročito partijske organizacije, preduzeli su više političkih mera, koje su s vojnim dejstvima sačinjavale jednu celinu. Neposredno pred početak napada ukazano je svim jedinicama da borbe na području Drniš — Knin, koje je stalno bilo pod uticajem okupatora, ustaša i četnika, imaju, sem vojničkog, vrlo veliki politički značaj, naročito u pogledu razbijanja vojnih i političkih organizacija četnika. Trebalo je uništiti najokorelije četničke bande, a sve prisilno mobilisane četnike pustiti kućama; novomobilisano ljudstvo ne raspoređivati odmah po jedinicama, već ga zadržati u pozadini; odnos prema stanovništvu posvetiti maksimum pažnje; oštro raskrinkavati politiku popa Đujića i ubediti mase da je narodno-oslobodilački pokret opštejugoslovenski.⁹¹

Na osnovu dobijenog zadatka i procene situacije, Stab 20. divizije doneo je odluku da frontalnim napadom, sa dve bri. ade u prvoj liniji i jednom brigadom u rezervi, slomi spolnu odbranu neprijatelja na liniji Golubić — Markovac a potom zauzme Knin. Planom je bilo predviđeno:

— da 9. brigada (ojačana Dinarskim i Vrličkim odredom), obezbedivši se prema neprijatelju u Strmici, napadom s linije Pleševica (tt 1125) — Novakovićevo st. — Krvavica razbije neprijatelja u zahvatu ceste Strmica — Golubić i izbije na liniju Golubić — Veljuv (k. 462) — Vrpolje — Kninsko Polje;

— da 10. brigada napadom s linije k. 527 k. 487 — Pakovo brdo (k. 644) — Kozjak, uz podršku artiljerije, zauzme žandarmerijsku stražarnicu (k. 451), Topolje (k. 444), Oštru glavicu (k. 543) i sela Biskupiju, Orlić i Markovac;

— da 8. brigada, obrazujući divizijsku rezervu u rejonu Cetina — Kosore — Vrlika, bude spremna za upotrebu prema razvoju situacije.

Napad 20. divizije imale su podržavati tri baterije haubica i jedna baterija brdskih topova. Za komandno mesto Štaba divizije određen je rejon Tutnjevine (k. 712). Početak napada: 7. novembra u 20 časova.⁹² U cilju pomoći, Stab 20. divizije zatražio je od Štaba 26. divizije da artiljerijom tuče neprijatelja u Kninu.⁹³

<" Arhiv VII, k. 1101, br. reg. 55 2: Dopis Štaba 26. divizije i 5.XI 1944, potčinjenim jedinicama.

o- Arhiv VII, k. 1030, br. reg. 1 2: Podaci za istoriju 20. udarne divizije.

" Arhiv VII, k 1100 I, br. reg. 17—35/13: Depeša Štaba 20. divizije od 7.XI 1944, koja glasi: »Mi večeras napadamo spoljna utvrđenja Knina na liniji Markovac — Orlić — Biskupija — Topolje — Vrpolje — Golubić. Ako je moguće, neka vaša artiljerija tuče Knin. Javite mu" hitno raspored vaših snaga jer smo dobili zadatak da zauzmemo Knia

U toku noći 5/6. novembra 20. divizija je završila pregrupaciju snaga. Sutradan, završivši i ostale pripreme, ona je u određeno vreme krenula u napad. Na desnom krilu, Vrlički i Dinarski odred su u toku noći prodrli u Golubić i porušili cestu Knin — Bos Grahovo. Istovremeno je 9. brigada zauzela Veljuv (k. 462), Urljaj (k. 496), k. 357 i zaselak Golubin i time neposredno ugrozila Knin sa severoistoka. Da bi otklonio tu opasnost, 383. puk je delom snaga, uz sadejstvo četnika, 8. novembra preduzeo protivnapad s komunikacije Knin — Golubić i odbacio Vrlički i Dinarski odred na Pleševicu (tt 1125) a 9. brigadu iza Crne glavice (tt 787). Kad je neprijatelj izbio na Crnu glancu. 9. brigada je prešla u protivnapad i ponovo ovladala ranije zauzetom linijom." Na levom krilu, 10. brigada je, zbog jakog otpora neprijatelja, naročito na Oštroj glavici (k. 543), zauzele samo Orlić.

Narednih dana, pod veoma teškim uslovima (sneg i hladnoća), nastavljene su borbe na čitavom frontu 20. divizije. Iako su se borci s poletom i oduševljenjem borili, ipak nije postignu značajniji uspeh. Neprijatelj se uporno branio, a povremeno je preduzimao i protivnapade, tako da su pojedini položaji često prelazili iz ruke u ruku. Najzad je neprijatelj uspeo održati Veljuv, Urljaj i k. 510 i na njima konsolidovati odbranu. U tim borbama 9. i 10. brigada su imale osetne gubitke, naročito u nižem komandnom kadru.

Levo od 20. divizije, pristupajući izvršenju zadatka, Štab 26. divizije je odlučio da 11. dalmatinska i 3. prekomorska brigada, obuhvatnim napadom u vidu klešta čiji će s krakovi spojiti u rejonu Kaldrme, snage neprijatelja u rejonu Kosova i Promine odseku od Knina a potom unište. U tom cilju on je potčinjenim jedinicama dao sledeće zadatke:

— 11. brigadi: da napadom u zahvatu komunikacije Drni — Knin, s težištem na pravcu Borkuša (tt 551) — Riđane - Kosovica — Kaldrma, uz podršku čete tenkova, voda oklopni automobila, protivoklopnog i 2. brdskog divizionu i jedne bate rije 1. brdskog divizionu, razbije neprijatelja na pravcu napad i održava vezu s 20. divizijom;

— 12. brigadi: da ovlada Prominom i poveže dejstva 1 i 3. prekomorske brigade;

— 3. prekomorskoj brigadi: da, uz podršku čete tenkova voda oklopnih automobila i haubičkog divizionu, napada opšti; pravcem Vučipolje — Kaldrma, razbije neprijatelja na prave napada i, u sadejstvu sli. brigadom, nemačke i četničke snaj

⁰⁴ Arhiv VII, k. 1032/1. br. reg. 17—3: Operacijski izveštaj Sta 9. brigade, br. 1019 od 18.XI 1944. za period od 20.X do 17.XI 1944. upćen štabu 20. divizije.

u rejonu Promine i Kosova odseče od Knina a potom ih, u sadejstvu sa ostalim snagama 26. divizije, uništi."⁵

Za komandno mesto Štaba divizije određen je Drniš. Početak napada: 7. novembra u 16 časova."

Jedinice 26. divizije krenule su u napad u određeno vreme. Neprijatelj je pružio žilav otpor na svim pravcima. Dvap ;• su k. 852 i k. 543 prelazile iz ruke u ruku. Ipak, posle upornih borbi, 11. brigada je u toku noći zauzela Gradinu (k. 511) j Borkušu (tt 551) i potisnula neprijatelja na liniju Rađa — K..k (k. 550) — Cavnovka (tt 1148), dok je 3. brigada tek oko [dne uspela ovladati Malom Prominom (tt 680) i otvoriti put ka K il-drmi. Brigade su u toku dana uporno nastojale da ostvar postavljani cilj i okruže neprijatelja u rejonu Kosova, ali u me nisu uspele zbog jakog otpora. Neprijatelj je izdržao do ida mraka a zatim se, u toku noći 8 9. novembra, povukao na h. ju k. 370 — Culum (k. 302) — Kaldrma — k. 361 — Vukadin — Lisnik (tt 367). Pokušaj brigada da prodru još dublje u pravcu Knina ostao je bez uspeha zbog uporne odbrane neprijate lja. Dva dana kasnije 11. brigada je zauzela Culum (k. 302). P Je toga je privremeno zaustavljeno nadiranje 26. divizije ka Kninu

Dok se na ostalim sektorima branio, neprijatelj je na frontu 19. divizije prešao u napad. On je 7. novembra, konci tričnim napadom iz Palanke i Pađena, zauzeo Prevjes i, p . U šest dana prekida, uspostavio saobraćaj na cesti Knin — Zv i nja. Sutradan, napadajući od Prevjesa niz reku Zrmanju, i •• potisnuo delove 6. i 5. brigade ka Mokrom Polju i zauzeo Vagiće. Istovremeno je pokušavao da 14. brigadu odbaci od komunikacije Knin—Pađene, ali u tome nije imao uspeha. Za to vreme grupa bataljona 19. divizije i Kninskog odreda neprekidno je vodila borbe sa četnicima u rejonu Plavna, a naročito na Kiti (tt 676).⁹⁷

Ocenjujući situaciju nastalu kad je neprijatelj uspostavio saobraćaj na cesti Knin — Zrmanja, Stab 19. divizije doša< • do zaključka: da je svoje jedinice prerano angažovao na p^l itk-nutoj komunikaciji; da neprijatelj još neće evakuisati K. da su neprekidne borbe (počev od 31. oktobra), pod teškim vremenskim uslovima, prilično iscrpele jedinice i da je, u v> <, s tim. nužno pronaći neki drugi način dejstava, kako bi one >>đ

^M Štab 26. divizije zadržao je i dalje 1 dalmatinsku prole: -ku brigadu kao posadu u Šibeniku.

• Arhiv VII. k. 1100. br. reg. 21 3: Zapovest Štaba 26. divizije 7.XI 1944.

⁹⁷ Tada je ta grupa bataljona bila ostala bez veze sa Stäben ' divizije, pošto joj se pokvarila radio-stanica, dok sa 20. divizijo« ni uspela uspostaviti vezu.

Borci 26. divizije u borbi na prilazima Kninu

govorile zadatku. Obavešten o tome,⁹⁸ Stab 8. korpusa je 8. novembra naredio Slabu 19. divizije da sve snage prebaci zapadno od komunikacije Knin — Otrić i ostavi slobodan prolaz neprijatelju, s tim da jedna brigada stalno bude u dodiru s neprijateljem radi bočnog dejstva na komunikaciju a druge dve brigade budu na odmoru i postepeno se smenjuju."

Dok je Stab 19. divizije razrađivao plan u vezi s naređenjem Štaba 8. korpusa, neprijatelj je, u toku 9. i 10. novembra, napadao na čitavom frontu od Koma do Krke. Angažujući delove 373. legionarske divizije, uz masovnu podršku artiljerije, on je uspeo zauzeti Kom i Očestovo, pored nekih zaselaka Mokrog Polja, i odbaciti 19. diviziju od komunikacije, na liniju Bjedovske st. — Markoševi st. — Kanazir — Muzdali — Koštica — Kopinjovac — Jagodnik (tt 970). Za to vreme grupa bataljona 19. divizije aktivno je dejsvovala u rejonu Plavna i uspela zauzeti Bender i severni deo Otona (k. 675 i k. 618), istovremeno vršeći pritisak u pravcu Prljeva, a naročito u pravcu k. 805 i Grede (severno od Golubića), nameravajući da se poveže sa delovima 20. divizije u rejonu Pleševice (tt 1125).

U toku noći 10/11. novembra 19. divizija zauzela je nov raspored. Njena 14. brigada, ostavivši dva bataljona u dodiru s neprijateljem, radi budnog osmatranja komunikacije Knin — Pađene, razmestila se u rejonu Kasum — Markoševi st. •— Vejnović — Radučić — Puača; 5. brigada je zauzela raspored u rejonu Babici (kod Radučke gl., tt 360) — Trivići (k 274) — Popovići — Oštrik (k. 367), odakle će kontrolisati neprijatelja u Pađenama; 6. brigada se razmestila u rejonu Bukarica •— Kopinjovac — Kučević — Travice (ispod k. 391). odakle će održavati dodir s neprijateljem u Zrmanji i Otriću, spremna da se u pogodnoj situaciji, stazom između Koma i Vrbiće, spusti na cestu Zrmanja — Otrić. Grupi bataljona, zbog prekida radio-veze i zbog toga što se kuriri nisu mogli probiti k njoj. nije se moglo dostaviti naređenje da se prebaci u sastav svoje divizije. S malo municije, a bez veze sa 19. i 20. divizijom, ona se našla u teškoj situaciji. Da bi sačuvala ljudstvo, ona se noću 14/15. novembra, iz rejona Otona, samoinicijativno prebacila preko ceste Knin — Pađene i upala u Očestovo, iznenadivši se kad je tu naišla na neprijatelja.¹⁰⁰ Veoma je iznenađen bio i neprijatelj, ali, dok se on snašao, grupa bataljona je već bila

↔ Arhiv VII, k. 523, br. reg. 11—19'2: Depeša Štaba 19. divizije od 7.XI 1944.

↪ Arhiv VII, k. 523, br. reg. 11—19'2: Depeša Štaba 8. korpusa od 8.XI 1944.

li» Da je znala da se u Očestovu nalazi neprijatelj, ona bi, svakako. obišla selo

napustila selo i produžila za Radučić. Iz Radučića bataljon; su upućeni u sastav svojih brigada, a Kninski odred u rejon Vujašinovići — Tišme — Ivoševci, radi odmora i sređivanja.» Kada se grupa bataljona povukla iz rejonu Oton — Plavno ceo prostor između komunikacija Knin — Strmiea i Knin — Zrmanja ostao je otvoren prema severu, bez kontrole jedi. ca 8. korpusa.

Povlačenje glavnih snaga 19. divizije nešto dalje od komunikacije Knin — Zrmanja izvršeno je s ciljem da se jedinice srede i odmore, a kod neprijatelja stvori utisak da se može neometano izvući za Bihać, u što je Stab divizije još uvek verovao. Međutim, delovi 373, legionarske divizije prešli su u Padenu u napad na 5. brigadu u rejonu Mokrog Polja i u toku 14. i 15. novembra uspeli zauzeti Oštrik (k. 367), ali su protivnapadom 5. brigade i delova 14. brigade odbačeni u Padene. Nakon toga su, za kraće vreme, prestale jače borbe i na frontu 19. divizije.

Dejstvujući odvojeno od glavnih snaga 8. korpusa, 9. divizija je nastavila borbe u rejonu Duvno — Posušje — Široki Brijeg, obraćajući glavnu pažnju na borbenu grupu neprijatnija u Duvnu, koja je stalno vršila ispade, zbog čega je bilo teko prozreti njene prave namere. Tako su 4. novembra delovi te grupe napali delove 4. brigade na Prevali, ali su uz gubitke, odbačeni u Duvno. Tri dana kasnije neprijatelj je popravio most na Sujici kod Mokronoga. a uveče 10. novembra puM je kose iznad sela Kovači. Sutradan on je krenuo u napad pravcem Duvno — Mokronoge — Sujica, odbacio delove Livanjski i- duvanjskog odreda koji su zatvarali taj pravac, izbio u Su. u i poseo okolne visove, a manjim delovima preduzeo izviđaču u pravcu Livna. U Sujici je ostao dva dana a zatim se povukao u Duvno.

Borbena grupa u Duvnu vršila je napade u pravcu Prevale i Sujice s ciljem da kod štabova 8. korpusa i 9. divizije stvori utisak da ona ima nameru da se probije u Livno a odatle ka Sinju ili Bos. Grahovu. U tome je i uspela: glavnina 9. divizije bila je angažovana na zatvaranju pomenutih pravaca. Međutim, u Duvno je 14. novembra iz Širokog Brijega si: jedna auto-kolona, obezbeđena pešadijom i tenkovima. On; je omogućila da borbena grupa sutradan lakše napusti Duvno delom na kamionima a delom peške, otdnaršuje za Po- uništivši sve što nije mogla poneti. U Duvno su istoga dan ušli delovi 4. brigade, a glavne snage 9. divizije orijentts f su ka Posušju.

¹⁰¹ Arhiv VII. k. 519, br. reg. 3 2: Operativni izveštaj St divizije, op. br. 113 od 7.XII 1944, za novembar 1944. upućen Stub korpusa.

Povoljna okolnost za neprijatelja bila je i ta što su jedinice Grupe južnodalmatinskih odreda 13. novembra napustile položaj i otpočele da se prikupljaju u rejonu između Posušja i Imotskog, odakle su se imale prebaciti u Trogir i ući u sastav 26. divizije.¹⁾ Time je čitav prostor između 9. i 29. divizije, južno od Širokog Brijega, ostao bez kontrole jedinica NOVJ. Što je neprijatelju omogućilo da slobodnije saobraća cestom ka Duvnu i natrag. Na intervenciju Štaba 9. divizije,²⁾ Štab 8. korpusa je obustavio pokret Grupe južnodalmatinskih odreda, zadržavši je i dalje u rejonu Širokog Brijega. Slab ove grupe je 15. novembra uputio Biokovski odred iz sela Kulleše u rejon severozapadno od Posušja sa zadatkom da u sadejstvu s delovima 9. divizije onemogući pokret neprijatelja iz Posušja za Duvno i natrag, dok je s Grupom biokovskih udarnih bataljona i Neretvanskim odredom zatvorio pravac Posušje — Imotski da bi, u sadejstvu s delovima 9. divizije, sprečavao eventualni prodor neprijatelja ka Imotskom i održavao vezu s 29. divizijom južno od Širokog Brijega."

Pokušaj da se u duhu plana predviđenog za treću etapu operacije zauzme Knin ostao je bezuspešan. Pokazalo se da je u datoj situaciji taj plan, po kome je sama 20. divizija imala zauzeti Knin, bio potpuno nerealan. Slučaj je hleo da su snage neprijatelja na području Knina dobile naređenje da se bore do poslednjeg čoveka i do poslednjeg metka istoga dana kada su 20. i 26. divizija krenule u napad. Neprijatelj je toga dana uspostavio saobraćaj na cesti Knin — Zrmanja i time nekoliko popravio svoj položaj.

Prateći razvoj situacije, Štab 8. korpusa je došao do zaključka da će neprijatelj odsudno braniti Knin. U nastaloj situaciji bilo je nužno odmoriti i srediti jedinice, prikupiti detaljne podatke o rasporedu, jačini i namerama neprijatelja, izvršiti korekturu u postojećem planu operacije, pa tek onda, angažovanjem svih raspoloživih snaga, zauzeti Knin. Na osnovu takve procene situacije, Štab 8. korpusa je naredio 19. 20. i 26. diviziji da slabije delove ostave na frontu, u dodiru s neprijateljem, a glavne snage povuku s fronta radi odmora i sređivanja. Štab

1) « Prema naredbi br. 38 Štaba 8. korpusa, od 10.XI, trebalo je sve partizanske odrede i grupe odreda pod njegovom komandom rasformirati i njihovim ljudstvom popuniti divizije. Grupa južnodalmatinskih odreda imala je da popuni 26. diviziju. Štab 26. divizije naredio joj je 10. novembra, depešom, da odmah krene u Trogir u sastav ove divizije (Arhiv VII. k. 1100 I. br. reg. 12—6 13). Grupa je na osnovu tog naređenja i napustila položaj.

2) M Arhiv VII, k. 842 A. br. reg. 4—30/10: Depeša Štaba 9. divizije od 13.XI 1944.

3) « Arhiv VII, k. 1603 A. br. reg. 36 12: Zapovest Slaba Grupe južnodalmatinskih partizanskih odreda za 15.XI 1944

20. divizije je 13.14. novembra ostavio na frontu 8. brigadu a 9. i 10. brigadu povukao u rejon Kijevo — Cetina — Vrlika Štab 26. divizije zadržao je na frontu 11. brigadu, u rejonu Kosova, i 3. prekomorsku brigadu, u rejonu Promine, prema Vrbniku, dok je 12. brigadu povukao u Drniš, ostavivši 1. brigadu u rejonu Šibenika. Odvajanje glavnih snaga 19. divizije "d neprijatelja završeno je 15. novembra izvlačenjem grupe bataljona iz rejona Plavna, južno od ceste Knin — Zrmanja. Posle i „a« za narednih deset dana prestale su jače borbe u rejonu Knina

2. Koncentričan napad 20, 26. i 19. divizije na neprijatelj u rejonu Knina

Relativno zatišje posle neuspelog pokušaja da 20. d. zija zauzme Knin iskoristile su obe strane: jedinice 8. korpusa pripremale su se za napad a jedinice nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa za odsudnu odbranu. I jedna i druga strana razvile su živu izviđačko-obaveštajnu delatnost dejstvujući manjim snagama u cilju prikupljanja podataka o jačini, rasporedu i namerama protivnika.

Jedinice neprijatelja na širem području Knina užurba.. » su radile na utvrđivanju: izradi zaklona i bunkera i postavljanju minskih polja i drugih prepreka. Da bi se što bolje osposobile za odbranu, cestom od Bihaća doturana im je muni' ja i vršena je evakuacija ranjenika i nepotrebnog materijala. Pored sređivanja izvršeno je i manje pomeranje jedinica. Manji delovi 264. pešadijske divizije prebačeni su u Srem i u rejon Osijeka. Od mornaričkih jedinica, za odbranu Knina zadržan je 581. mornarički streljački bataljon, s nešto artiljerije i pionira, dok je 583. mornarički streljački bataljon 16. novembra prebačen u rejon Ostrošca, severno od Bihaća. U toku 19. novembra iz Knina su se za Bihać prebacili Štab 15. brdskog armijskog korpusa i Štab komandanta pomorske odbrane severne Dalmacije.¹⁰ Odgovornost za odbranu Knina preuzela je 264. divizija. Komanda 383. puka je premeštena u Pađene.¹⁰¹ Pošto nisu imali poverenja u demoralisane ustaše i domobrane, Netm: su ostatke 6. i 7. ustaške brigade i 2. bataljon 3. posadile brigade (ukupno oko 1.500 ljudi) još 12. novembra uputili u Bi-

Za vreme prebacivanja njih su bombardovala i mitraljirala četiri aviona. Toni prilikom ubijen je jedan i ranjena su tri vi inika i spaljen je putnički nuiomobil komandanta pomorske odbrane Dalmacije. (Arhiv VII, mikrofilm London 2. sn. 378: Kriegslast--" a Kommandant der Seeverteidigung Nord-Dalmatien vom 1. bis 30. 1944).

i« F. Schraml, navedeno delo, 208.

kač.¹⁰⁷ Za odbranu Knina i njegove najuže okoline ostalo je oko 10.000 nemačkih vojnika i oko 4.500 četnika.

Odbrana neprijatelja bila je organizovana na liniji Kom (tt 1000) — k. 830 — k. 417 — k. 319 — Iličev st. — k. 329 — Očestovo (tt 347) — Očestovo — Lisnik (tt 367) — Vukadin — Bulajuša (tt 359) — Kupreš (k. 285) — Oštra glavica (k. 543) — Crnogorac — k. 449 — k. 451 — Urljaj (k. 496) — Veljiv (k. 462) — k. 476 — k. 804 — k. 638 — Strmica — Cigelj (k. 1075). Pored toga nemačke i četničke snage su skoro svako selo i uzvišicu iza te linije posele snagama i pripremile ih za otpor.

Na suprotnoj strani, divizije 8. korpusa su se omdarale, sređivale i popunjavale borbenim sredstvima i ljudstvom sa novooslobođenih područja i iz partizanskih odreda. Još 10. novembra je Stab 8. korpusa izdao naredbu o rasformiranju partizanskih odreda i grupa dalmatinskih odreda. Prema toj naredbi trebalo je da Grupa severnodalmatinskih partizanskih odreda popuni 19. diviziju a Grupa srednjodalmatinskih odreda 20. diviziju (osim Sibensko-trogirskog odreda koji ulazi u sastav 26. divizije), da Grupa južnodalmatinskih odreda uđe u sastav 26. divizije (osim Grupe biokovskih udarnih bataljona koja popunjava 9. diviziju), da Grupa južnodalmatinskih otočkih odreda popuni 26. diviziju (osmi 200 boraca koji se upućuju Štabu Mornarice NOVJ). A da bi se popunile artiljerijske jedinice trebalo je da grupe odreda sve štabove bataljona i komande četa upute, radi obuke, Stabu artiljerijske grupe 8. korpusa, koji se nalazio u Trogiru.¹⁰⁸

Iako pomenuti u naredbi, neki odredi, kao Sibensko-trogirski. Benkovački i Grupa južnodalmatinskih otočkih odreda, bili su rasformirani pre izdavanja te naredbe. Ni postojeći odredi nisu svi rasformirani odjednom, već zavisno od situacije. U Grupi severnodalmatinskih odreda. Kninski odred je rasformiran 18. novembra a njegovo ljudstvo je ušlo u sastav 5. brigade 19. divizije.¹⁰⁹ U to vreme je rasformiran i Zadarski odred¹¹⁰ a njegovim ljudstvom je popunjena 6. brigada iste divizije.¹¹¹ U Grupi srednjodalmatinskih odreda, Dinarski i Mosorski odred su rasformirani 12. novembra i njihovim borcima je

¹⁰⁷ Arhiv VII. mikrofilm 33 UDB Zagreb, snirn. br. 26—93: Ustrojstvo i djelovanje VII ustaškog stajaćeg zdruga u razdoblju od 5.X 1943. do 23.XI 1944. godine.

Arhiv VII, k. 517. br. reg. 16 5: Naredba br. 38 Štaba 8. korpusa od 10.XI 1944.

¹⁰⁸ Od 1. i 2. bataljona Kninskog odreda obrazovan je jedan bataljon koji je ušao u sastav 5. brigade kao njen 5. bataljon, dok je ljudstvo 3. bataljona raspoređeno po jedinicama pomenute brigade.

¹⁰⁹ Tačan datum rasformiranja nije se mogao ustanoviti.

¹¹¹ Četrnaesta brigada 19. divizije popunjena je ljudstvom Benkovačkog odreda, koji je, najverovatnije, rasformiran 3. novembra.

popunjena 20. divizija,"- dok je Drniški odred rasformiran po završetku borbi za Knin, između 10. i 15. decembra, a Vrlički odred tek krajem februara 1945. godine." " Oko 20. nov • bra je rasformirana i Grupa južnodalmatinskih odreda:" Grupa biokovskih udarnih bataljona je popunila 9. diviziju: iz rojona Imotskog Neretvanski¹¹⁵ i Biokovski odred su upućeni u sastav 26. divizije, gde su stigli u toku borbi za Knin; nešto pndeo boraca je izdvojen i njime popunjen bataljon narodno odbrane koji je djelstvovao na području između Cetine i Nt-r-ive.

Dok su se glavne snage 8. korpusa pripremale za lapad na neprijatelja u rejonu Knina. 9. divizija je vodila both na području Posušje — Široki Brijeg. Kada se neprijatelj iz D ivna povukao u Posušje, njena 4. brigada je, po naređenju Štaba d vizije, 16/17. novembra preduzela pokret od Duvna ka Po išju s namerom da izbije na liniju Orlov kuk — Radovan (tt 11.14) — Gradine (k. 1037) — Rastovača (k. 1033) i vrši pritisak na neprijatelja u rejonu Posušja. Međutim, ujutro je neprijatelj, delom snaga, iz Posušja izvršio ispad u pravcu Duvna i iznenadio delove 4. brigade u rejonu Klenka (tt 988) a potom : odbacio na sever, gde su u toku dana vodene manje borbe." " I na pravcu Posušje — Imotski, koji je zatvarao jedan batali n 13. brigade, neprijatelj je vršio ispade, zbog čega je cela 13. brigada prebačena na taj pravac i raspoređena u rejonu D. Vinjani — G Vinjani radi vršenja pritiska na Posušje.

U toku noći 17/18. novembra, dok su 4. i 13. brigada / i i zimale raspored oko Posušja. neprijatelj je napustio ovo m -to i povukao se za Kočerin. Ujutro je 13. brigada 9. divizije preduzela pokret iz rejona Posušja u pravcu Kočerina i u toku dana izbila na liniju Kolobarići — Budim — Vukojeva meda,

"- Arhiv VII. k. 1029, br. reg. 3—21/11: Depeša Slaba 20. divizije od 12 XI 1944. upućena Štabu 8. korpusa.

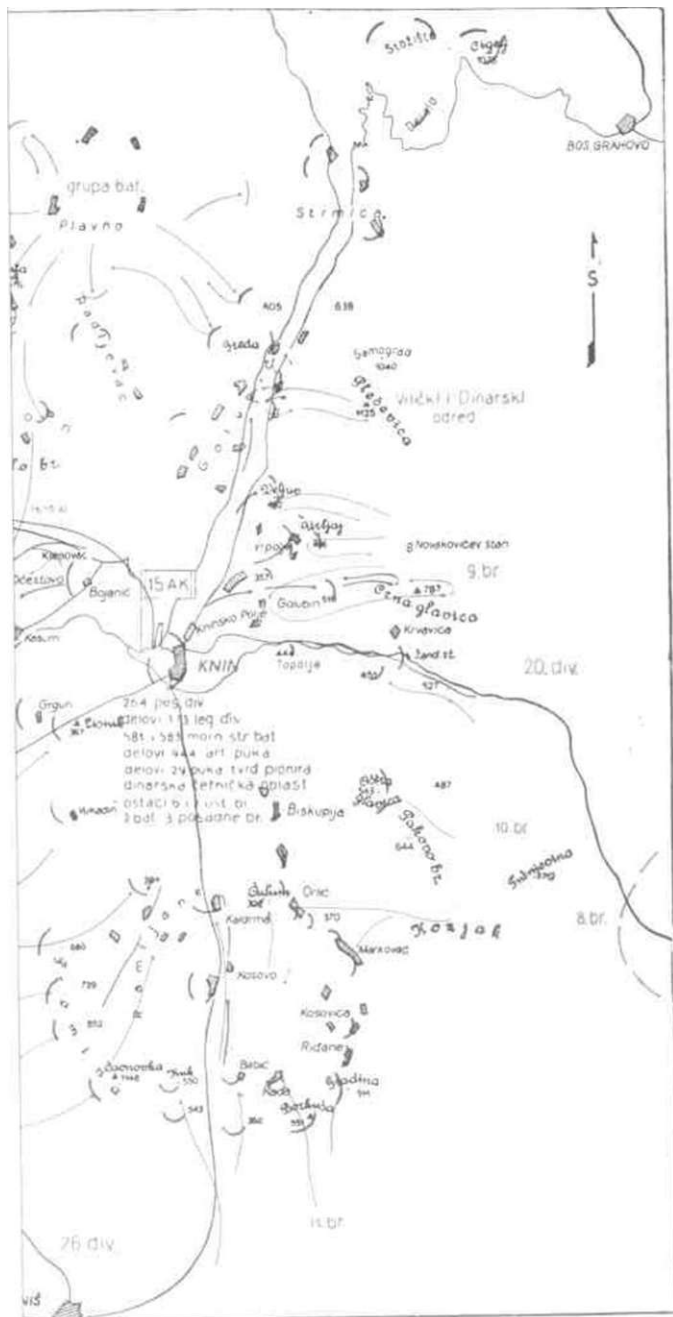
¹¹¹¹ Iako pomenut u naredbi br 38 od 10.XI 1944. Šibensko-l .lirski odred je rasformiran oko 5. novembra i od njega formiran bataljon koji je ušao u sastav 1. dalmatinske proleterske brigade kao njen bataljon

^{1,4} Nije se moglo tatno ustanoviti kad je ona rasformirana Iz njenog dopisa od 19. novembra upućenog uredništvu Blokovskog vrsnika — gde je, pored ostalog, rečeno: Ujedno Vam napominjem" da u buduće nam ne šaljete list. jer se ova grupa rasformirala (Muzei narodne revolucije Split. inv. br. 1—70—1 A) — može se zaključiti <• J^c ona rasformirana oko 20. novembra,

"> U Operacijskom dnevniku Štaba 11. dalmatinske brigade & dane od 6. do 12.XII 1944, pored ostalog, rečeno je: »Neretvansk: podred, koji je došao u sastav brigade u toku napada na Knin. definitivno je uklopljen u brigadu, tj. popunjeni su s njim gubici u akcijama (Arhiv vn. k. 1101. br. reg. 28—44.11).

¹⁴ Arhiv VII. k. 847, br. reg. 13—1 2: Operacijski izveštaj Slaba 4. brigade, pov. br. 23 od 22.XI 1944, o borbi kod Klenka upućen Štabu 9. divizije.

DIVIZIJE DA ZAUZME KNIN
 (od 7—15. XI 1044)

Skica 18

gde je zadržana od zaštitničkih delova neprijatelja. Na pome-
nutoj liniji ona je uspostavila vezu s delovima 29. divizije NOVJ
icoji su s juga vršili pritisak na neprijatelja u Širokom Bri-
jegu. Sledećeg dana neprijatelj je iz Kočerina. delom snaga, na-
padao delove 13. brigade u rejonu k. 541, kod sela Budima, a
zatim je. u toku noći, napustio i Kočerin i povukao se za Široki
Brijeg. Stab 13. brigade uputio je dva bataljona u gonjenje,
ali ih je neprijatelj zaustavio na prilazima Širokom Brijegu.¹¹⁷
Nakon toga, ostavivši jedan bataljon za zatvaranje pravca Ši-
roki Brijeg — Posušje, 9. divizija se razmestila: 3. brigada u selu
Savije, 4. brigada u Posušju i 13. brigada u selu Grude, radi
odmora i radi čišćenja okolnih sela (Sovića, Drinovaca, Tiha-
ljine i Slivna) od ostataka ustaških jedinica. U to vreme su
štabovi 9. i 29. divizije razmatrali mogućnost zajedničkog na-
pada na neprijatelja u Širokom Brijegu, ali to nije ostvareno
zbog angažovanja glavnine 9. divizije u pravcu Knina.

Na predlog Štaba 8. korpusa,¹¹⁸ Glavni štab Hrvatske je
9. diviziju — za uspešne borbe od svog osnutka do danas« —
proglasio udarnom."

Pošto su se pripreme za koncentričan napad na Knin pri-
lično otegle, Glavni štab Hrvatske je 21. novembra naredio
Štabu 8. korpusa: da jedna ojačana divizija napadne snage ne-
prijatelja na liniji Golubić — Strmica — Bos. Grahovo, a oja-
čana 19. divizija, u sadejstvu s jedinicama 11. korpusa, pod
njegovom komandom, napadne i zauzme Gračac. Pregrupisava-
nje snaga za ovaj zadatak trebalo je maskirati aktivnim dejs-
tvima slabijih snaga s juga u pravcu Knina.¹¹⁹ Namera je Glav-
nog štaba Hrvatske bila da zauzimanjem Gračaca čvršće poveže
Dalmaciju s Likom, radi lakšeg dotura materijala u Liku, a
neprijateljske snage u Kninu odseče od unutrašnjosti i potom
uništi.

Procenivši situaciju u rejonu Knina, Stab 8. korpusa je
sutradan izradio plan dejstva. Trebalo je da 19. divizija (oja-
čana sa tri diviziona artiljerije i delovima 1. tenkofske brigade),
u sadejstvu s jedinicama 11. korpusa, zauzme Gračac i komuni-
kaciju Gračac — Otrić; da 26. divizija (ojačana delom 1. ten-
kofske brigade) ovlada komunikacijom Knin — Otrić i na taj
način odseče Knin od unutrašnjosti, posle čega bi se pristupilo
njegovom zauzimanju; da 9. i 20. divizija za to vreme aktivnim

II" Arhiv VII. k. 847 A, br. reg. 18 2: Operacijski dnevnik Štaba
13. brigade za period od I X 1943. do 31.XII 1944.

•i« Arhiv VII. k. 119 8, br. reg. 3—16.1: Depeša Štaba 8. korpusa od
23.XI 1944.

•i» Arhiv VII, k. 119 8. br. reg. 3—23 1: Depeša Glavnog Štaba Hr-
vatske od 3.XII 1944.

•0 Arhiv VII. k. 119 8. br. reg. 3—14 1: Depeša Glavnog štaba Hr-
vatske od 21.XI 1944.

dejstvima drže Knin u blokadi i eventualno nabace nje osadu na komunikaciju Knin — Bos. Grahovo. Istog dana tab 8. korpusa je održao sastanak s načelnikom Štaba 11. korpusa radi koordinacije dejstava i preduzeo i druge meiv , iju ostvarivanja plana.¹²¹

Planom se nije išlo na to da se Knin zauzme dir. • nm napadom, već posredno, posle zauzimanja Gračaca i odst .uja neprijateljskih snaga u rejonu Knina od zaleđa. Slabost vog plana bila je u tome što je trebalo pregrupisavati diviziji već orijentisane prema Kninu, a to bi, u odnosu na raspoloživ- ko- komunikacije i na karakter zemljišta, iziskivalo dosta vrer na. Nasuprot tome. s obzirom na jačinu neprijatelja i na snagi i- jentisane ka Kninu, nametao se, kao jedino logičan, zaklj.uuk da je najbolje direktnim napadom razbiti neprijatelja i Iz- dati Kninom. Iako težak i složen zadatak za jedinice 8. kori .isa, takav napad je najbrže vodio postavljenom cilju. Mada su pri- preme za napad na Gračac bile već otpočele.¹⁻⁻ Stab 8. koi sa se, na osnovu svestrane analize situacije, a u dogovoru s po lič- kim komesarom Glavnog štaba Hrvatske, odlučio na drugi va- rijantu. Odlukom je bilo predviđeno da se frontalnim nap:, i im s juga probije odbrana neprijatelja a dvostrukim obuhv ,om s istoka i zapada snage u rejonu Knina odseku od zaleđa, •t- puno okruže i unište. Težište napada je trebalo biti na li m krilu snaga koje budu vršile frontalni proboj s juga.¹¹⁻⁻¹ Na iz- nošenje takvo odluke uticalo je. pored ostalog, i to što je m- ib 8. korpusa smatrao da se glavnina neprijateljskih snaga iz- i. Ja na sever, te je po njegovoj oceni, na području Knina o lo oko 4.000 nemačkih vojnika i legionara i oko 3.000 četnik, nije odgovaralo stvarnosti.¹²¹¹

Nasuprot snagama neprijatelja, ukupna jačina i, i 8. korpusa u rejonu Knina (bez 9. divizije) iznosila je oko 27 11 boraca, 26 tenkova, 11 oklopnih automobila i oko 97 artil

i« Arhiv VII, k. Ufi 8, br reg 3—15 1: Depeša Štaba 8. kor» od 22.XI 10-14. upućena Glavnom štabu Hrvatske.

>"- Noću 22/23. novembra prebačena je !. dalmatinska pr • *k••• « brigada U Šibenika u Drniš, odatle sutradan kamionima, u 1 •• • • Međutim, vbug promene odluke, ona je 24. novembra, preko K '•• • ; llozskog slapa, vraćena u Oklaj.

General-major Petar DrmpSin: Bitka za Knin. Za flob» list 8. udarnog korpusa NOV,i, god. I, br. 1, od 15. januara 1945.

U vezi . odlukom o napadu na Knin i s planom napade O '•- nom štabu Hrvatske ie njegov politički komesar uputio iz Štaba 8 r- pusa sledeću depc/u: Situacija zadnjih dana na sektoru Knin - (! znatno izmenjena. Glavnina nepr. snaga se izvukla u pravcu Ostale snage ukupne jačine 4.000 Nemara i legionara i oko 3.000 cf Naše snage mogu uspešno delovati na tom prostoru .. (Arhiv 110 8. br. reg. 3—17.1).

Delovi artiljerije 8. korpusa u borbi za Knin

skih oruđa raznog kalibra. Odnos snaga bio je 2 : 1 u pešadiji.
: 1 u artiljeriji i 2 : 1 u tenkovima u korist 8. korpusa.

Shodno odluci, Stab 8. korpusa je jedinicama postavio sledeće zadatke:

— 20. diviziji (sastava: 8, 9. i 10. dalmatinska brigada, Vrlički odred, protivkolski divizion, haubička i brdska baterija), ojačanoj Grahovsko-peuljskim odredom i 3. baterijom 2. brdskog divizona Artiljerijske grupe 8. korpusa: da napadom sa severoistoka razbije spoljnu odbranu neprijatelja na delu fronta Vojnovići (k. 638) — Oštra glavica (k. 543). izbije na komunikaciju Knin — Strmica. delom snaga blokira neprijatelja u rejonu Cigelj (k. 1075) — Stožište — Strmica, obuhvatajući Knin sa severa izbije desnim krilom na liniju Debelo brdo — Zagrović, poveže se s 19. divizijom i, u sadejstvu s njom, onemogućiti izvlačenje neprijatelja u pravcu Otrića a zatim ga, zajedno s ostalim jedinicama 8. korpusa, uništi u samom Kninu;

— 26. diviziji (sastava: 1, 11, 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada, inž. bataljon i protivkolska baterija), ojačanoj haubičkim i 2, 3. i 4. brdskim divizionom Artiljerijske grupe 8. korpusa: da napadom s juga na delu fronta Oštra glavica (k. 543) — reka Krka, opštim pravcem Drniš — Knin, s težištem na levom krilu, razbije spoljnu odbranu neprijatelja, a potom prodre u Knin i, u sadejstvu s ostalim jedinicama, ovlada njime;

— 19. diviziji (sastava: 5, 6. i 14. dalmatinska brigada, inž. bataljon i baterija topova), ojačanoj 1. brdskim divizionom Artiljerijske grupe 8. korpusa, sa 6 tenkova i vodom oklopnih automobila: da napadom sa zapada razbije odbranu neprijatelja na delu fronta Krka — Kom (k. 980) i ovlada komunikacijom Knin — Otrić na odseku Zagrović — Padene — Prevjes, a potom se poveže s 20. divizijom i, u sadejstvu s njom, onemogućiti izvlačenje neprijatelja iz Knina;

— 1. tenkovskoj brigadi: da podržava napad 26. i 19. divizije:

— 9. diviziji (sastava: 3, 4. i 13. dalmatinska brigada i baterija topova): da jedna brigada u rejonu Širokog Brijega zatvori pravac ka Posušju i Imotskom a dve brigade u rejonu Golinjevo — Pothum — Guber — Sajković (zap. od Livna) obrazuju rezervu Štaba korpusa.

Početak napada 20. divizije: 25. novembra ujutro a 26. i 19. divizije: sutradan ujutro, s tim što je artiljerijska priprema trebalo da počne u 6,30 a opšti napad u 7,30 časova. Stab korpusa je naredenje za napad uputio, depešom, 9. diviziji uveče 23. novembra a ostalim jedinicama sutradan.

Na osnovu primljenih zadataka, štabovi divizija su u : >ku
24. i 25. novembra posebnim zapovestima regulisali nači .
stava svojih jedinica.

Stab 20. divizije dao je potčinjenim jedinicama ove za-
datke:

— Grahovsko-peuljskom odredu: da sa severoistoka vrši
jak pritisak na neprijatelja u rejonu Cigelj (k. 1075) — Stoži-
šte — Strmica:

— 10. brigadi (ojačanoj Vrličkim odredom, baterijom bli-
skih i baterijom protivkolskih topova): da razbije neprijatelja
na delu fronta k. 638 — Veljuv (k. 462) i ovlada cestom Str-
mica — Veljuv, a potom, pošto se delom snaga obezbedi od ne-
prijatelja u Strmici, produži napad u pravcu Golubića;

— 9. brigadi (ojačanoj baterijom brdskih i baterijom ; .
tivkolskih lopova): da razbije neprijatelja na delu fronta Tr-
ljaj (k. 496) — cesta Kijevo — Knin. zauzme Urljaj (k. 400:.
Vrpolje, k. 357, Golubin, Medie st. i delom snaga potporno;:i
napad 8. brigade na Topolje (k. 444);

— 8. brigadi (bez dva bataljona. ojačanoj baterijom pro-
tivkolskih topova): da razbije neprijatelja na delu fronta k. >31
— Oštra glavica (k. 543) i što pre zauzme k. 451 (kod žana -
merijske straž.) a zatim Topolje (k. 444), Crnu glavicu (k. 451).
k. 449 i k. 379, vršeci delom snaga pritisak na Oštru glavicu
(k. 543);

— artiljeriji: da 3. baterija 2. brdskog diviziona podržava
napad 10. i 9. brigade a divizijska haubička baterija podrže i
napad 9. i 8. brigade;

— divizijskoj rezervi (dva bataljona 8. brigade): da se i z-
mesti u rejonu Vučkovičev st. — Bosničev st. i bude spremna za
dejstvo prema potrebi;

— divizijskoj bolnici: da se smesti u Vrlici a hirurška
ekipa u Kijevu.

Početak napada Grahovsko-peuljskog odreda: u 4 čas
8. brigade u 5 časova, 9. i 10. brigade u 6 časova 25. novembra
Stab divizije imao se smestiti u Kijevu.²⁵

Stab 26. divizije dao je jedinicama sledeće zadatke:

— 11. brigadi (ojačanoj 2. i 4. brdskim divizionom Arti-
ljerijske grupe 8. korpusa): da napada na delu fronta Ost
glavica (k. 543) — cesta Drniš — Knin, opštim pravcem Culuni
(k. 302) — k. 308 — k. 360 — Topolje (k. 444), i razbije nepi-
jatelja na pravcu napada;

» Arhiv VIT, k. 102». br. reg. 5—t !: Zapovest Štaba 20. divi/
za 24.XI 1344.

— 3. prekomorskoj brigadi (ojačanoj 3. brdskim divizionom Artiljerijske grupe 8. korpusa:¹²⁰ da napada na delu fronta klajuša (tt 359) — cesta Oklaj — Knin, opštim pravcem Vuatović — crkva Sv. Nikola, i razbije neprijatelja na pravcu pada:

— 1. brigadi (ojačanoj haubičkim divizionom Artiljerijske grupe 8. korpusa): da napada na delu fronta od ceste Oklaj — in (isklj.) do reke Krke, opštim pravcem Lisnik (tt 367) — jun, razbije neprijatelja na pravcu napada i, po izbijanju u rejon Ljubača, usmeri napad na Konj u cilju odsecanja neprijatelja u rejonu južno od Knina;

— 12. brigadi: da u rejonu Drniša obrazuje divizijsku rezervu. u gotovosti za dejstvo prema potrebi;

— divizijskoj bolnici: da se razmesti u Šibeniku, hirurška ekipa br. 1 u Drnišu a hirurška ekipa br. 2. u Oklaju;

Stab divizije nalaziće se na Maloj Promini, severno od k. 680.¹²⁷

Stab 19. divizije dao je jedinicama sledeće zadatke:

— 14. brigadi (ojačanoj 1. baterijom 1. brdskog divizionu Artiljerijske grupe 8. korpusa): da razbije neprijatelja na delu fronta Krka — Markoševi st., zauzme Očestovo i okolna uporišta i izbije na cestu ž. st. Stara Straža — Pađene, a potom dva bataljona orijentiše ka Kninu i postavi ih na liniju Bojanić — Martića glavica (k. 543);

— 5. brigadi (ojačanoj 3. baterijom 1. brdskog divizionu Artiljerijske grupe 8. korpusa): da razbije neprijatelja na delu fronta Markoševi st. — reka Zrmanja i zauzme Pađene;

— 6. brigadi (ojačanoj 2. baterijom 1. brdskog divizionu Artiljerijske grupe 8. korpusa): da razbije neprijatelja na delu fronta reka Zrmanja — k. 980 i zauzme Prevjes i Kom;

— divizijskoj bateriji: da podržava 5. brigadu u napadu na zaselak Ilići;

— divizijskoj bolnici: da se smesti u Benkovcu, a hirurška ekipa u Kistanjama.

Za mesto Štaba divizije određen je rejon Radučke glavice (tt 360).¹²⁸

Prema zapovesti Štaba Artiljerijske grupe 8. korpusa. 3. brdski divizion ovako je dejstvovao: 1. i 2. baterija na pravcu napada 3. brigade a 3. baterija na pravcu napada 1. brigade. (Arhiv VII. k. 1100, br. reg. 22—7 3).

Arhiv VII, k. 1100. br. reg. 22 3: Zapovest Štaba 26. divizije za 25.XI 1944.

Arhiv VII. k. 1009. br. reg. 25 1: Zapovest Štaba 19. divizije za 25.XI 1941.

Stab 1. tenkovske brigade je odlučio da, u cilju podrške napada 26. divizije, podržava 11. brigadu sa 3 tenka i 1 topom 57 mm, 3. prekomorsku brigadu sa 4 tenka, 3 oklopna automobila, 1 topom 75 mm i 1 protivavionskim mitraljezom 20 mm, 1. brigadu sa 6 tenkova, 3 oklopna automobila, 2 topa 57 mm i 1 protivavionskim mitraljezom 20 mm, 19. diviziju sa 6 tenkova, 5 oklopnih automobila i 3 topa 57 mm, dok je u rejonu Drniša zadržao 6 tenkova kao rezervu, a istovremeno kao i - titu artiljerije na pravcu Knin — Drniš.¹²⁰

Stab 9. divizije zadržao je 13. brigadu u rejonu Širokog Brijega radi zatvaranja pravca ka Posušju i radi sadejstva s 2. divizijom, a s 3. i 4. brigadom je iz reiona Posušje — Iiūoi.-ki 24. novembra preduzeo pokret u pravcu Livanjskog polja (G linjevo — Pothum — Guber — Sajković) gde je trebalo da ob- razuje korpusnu rezervu.¹³⁰

Pošto je u toku noći 24/25. novembra zauzela borbeni poredak za napad. 20. divizija je sledećeg jutra krenula u napad kako je to bilo naređeno.¹³¹ Na njenom desnom krilu G hovsko-peuljski odred je vršio pritisak na snage neprijatol u rejonu Cigelj (k. 1075) — Stožište, vezujući ih za sebe. Sna- žnim napadom 10. brigada je zauzela k. 638, k. 805 i k. 804 i di- šnim krilom izbila na komunikaciju Knin — Strmica. Međutim, i pored tri uzastopna juriša, ona nije uspela ovladati k. 476 Veljuvom (k. 462), koji je neprijatelj naročito uporno branio, Pred frontom napada 9. brigade neprijatelj se žilavo branio, te je ova brigada tek oko 17 časova zauzela Urljaj (k. 496) a zatim i k. 510. Iskoristivši maglu, 8. brigada je u ranim jutarnjim ča- sovima iznenadila neprijatelja i na juriš zauzela k. 451 a žalim i deo k. 449. Njeno dalje nadiranje neprijatelj je zaustavio. U toku noći njeni delovi su, uz podršku artiljerije, vršili dva napada na Oštru glavicu (k. 543), ali je nisu mogli zauzeti. To- kom dana neprijatelj je na celom frontu napada 20. divizije vršio protivnapade manjim snagama s namerom da povrati iz- gubljene položaje, ali u tome nije uspeo.

•→ Arhiv VII, k. 519, br. rog. 19 1: Operativni izveštaj Štaba : tenkovske brigade, br. 95 od 25.XII 1944, za period od 20.XI do 20.XII
•a) Arhiv VII, k. «42 A, br. reg. 4—38 10 i 4—39'10; k. 847, br. reu 12—9 3; k. 845 A, br. reg. 17/1: Depeše Štaba 9. divizije od 24. 26. i 27 XI 1944. upućene Stabu 8. korpusa i Operacijski dnevnik 3. brigade 9. di- vizije za period od 8.VIII 1943. do 4.III 1945.

¹³¹ Pošto nije bio upoznat s promenom odluke Štaba 8. korpu-. Glavni štab Hrvatske je 25. novembra, depešom, zahtevao od njega da požuri s napadom na Gračac, jer je u međuvremenu, s linije Bruvno Gračac u pravcu Gospića, neprijatelj bio preduzeo napad na delove 11 korpusa. U vezi sa tom situacijom« — kaže se u depeši — »požurili sa napadom na Gračac i ne računajte mnogo na pomoć 11. korpusa u direktnom napadu pošto je već angažovan-< (Arhiv VII, k. 119,8, br. rog 3—18 1).

Tako je 2D. divizija u toku prvog dana napada uspela ovladati pojedinim uporištima spoljne odbrane Knina. Sto se pak kaže namere Štaba 8. korpusa da njenim napadom, dan ranije od napada ostalih njegovih snaga, zavara neprijatelja — u lome se nije uspelo. Naprotiv, smatrajući to kao signal da će ubrzo uslediti napad i ostalih jedinica 8. korpusa, neprijatelj ih je sledećeg dana spremno dočekaao.

U toku dana i noći 25. novembra bile su završene sve pripreme za opšti napad 8. korpusa na grupaciju neprijatelja u rejonu Knina. Ujutro je s dostignutih položaja, 20. divizija produžila napad u duhu dobijenog zadatka. Njena 10. brigada je orijentisala Vrlički odred ka Strmici radi obezbedenja desnog boka i radi sadejstva s Grahovsko-peuljskim odredom, koji je i ovog dana vršio pritisak na Cigelj i Stožište. Delom snaga, ona je na juriš zauzela k. 476 a zatim nastavila nadiranje kroz Golubić i uspela ovladali gotovo celim ovim selom, potisnuvši neprijatelja na liniju Drobac — k. 553 — Kablari (jedino je u ž. st. kod zaseoka Dragasi ostala, okružena, jedna grupa četnika). Da bi se ovladalo Veljuvom (k. 462), važnim uporištem u sistemu spoljne odbrane Knina, organizovan je napad grupe od 12 bombaša. Privukavši se do samih bunkera, bombaši su oko 18 časova, za svega desetak minuta, zauzeli ovo uporište. Brigada je zatim prodrla u Vrpolje, gde je, kao i u Golubiću, zaplenila veću količinu oružja i municije.

Na frontu 9. brigade neprijatelj je u rano jutro, protivnapadom, povratio Urljaj (k. 496). Brigada je, međutim, uvođenjem dela snaga iz rezerve, ponovo zauzela Urljaj, a potom, u sadejstvu s 10. brigadom, i Vrpolje (oko 5 km severoistočno od Knina). Svi pokušaji neprijatelja da je izbacii iz ovog sela ostali su bez uspeha.

Neprijatelj je ujutro preduzeo napad i na 8. brigadu, ali je bio odbijen. Do podne on je još dvaput prelazio u napad, ali opet bez uspeha. A posle podne je 8. brigada, uz podršku artiljerije, prešla u napad i uspela zauzeti Crnu glavicu (k. 451) i k. 379, dok je napad na Oštru glavicu i ovog puta odbijen. Pred kraj dana neprijatelj je protivnapadom. povratio Crnu glavicu i učvrstio se na njoj.

Sledećeg dana je Vrlički odred zauzeo Stanicu i u sadejstvu s Grahovsko-peuljskim odredom, blokirao 1. brigadu 502. četničkog korpusa i 9. četu nemačkog 383. puka u rejonu Cigelj (k. 1075) — Stožište — Deralo (k. 1132). Potisnuvši četnike u pravcu Plavna, 10. brigada je ovladala Crnim vrhom (k. 659), k. 553 (severno od Golubića) i zaseocima Jerkovićima i Kablarima. Istovremeno su njeni delovi odbili više napada neprijatelja u pravcu Vrpolja. Pošto je prethodno odbila protivnapad neprijatelja, 9. brigada je oko podne prešla u napad i. posle

žilave borbe, preti veće zauzela k. 357 i izbila pred Topoije Za to vreme je 8. brigada, odbivši više ispada neprijatelja, dejstvovala s 11. brigadom u napadu na Oštru glavicu (k. i43, ali. zbog jakog otpora, ni ovaj napad nije uspeo.

Pošto je 20. divizija svojim prodorom u Golubić i Vrpolje neposredno ugrozila Knin, to je Stab 264. divizije u tok : 28. novembra preduzimao više protivnapada na njene jedinice ciljem da ih odbaci što dalje od Knina i da povrati izgub , položaje. Tako je, on već rano ujutro, delom snaga, uz podršku artiljerije, pokušao da ovlada Vrpoljem i Veljuvom, ali i je 10. brigada odbila, nanevši mu gubitke. Međutim, pokušove brigade da uništi okruženu grupu četnika u železničkoj ' . rici nije uspeo. Posle toga, u toku noći, četnici su se izvui; ka Plavnu. Na frontu napada 9. brigade neprijatelj je četiri p ita prelazio u protivnapad, ali je svaki put bio odbijen. Isto uko je 8. brigada odbila sve napade neprijatelja u pravcu njenih položaja, ali opet nije uspela da. u sadejstvu s 11. brigad n, ovlada Oštrom glavicom. Vrlički i Grahovsko-peuljski • irtd nastavili su blokadu neprijatelja u rejonu Cigelj — Stožište — Deralo.

Napad jedinica 26. divizije počeo je 26. novembra T ;i0 časova, uz podršku tenkova, posle jednočasovne artilje: -ke pripreme. Na desnom krilu, mada je uporno napadala, 11 brigada nije postigla nikakav uspeh. U centru borbenog poretka, 3. prekomorska brigada je zauzela Bulajušu (tt 359). Na If m krilu. 1. brigada je zauzela zaseoke Grgure i Zeliće, U| kos minskim poljima, ali sva njena nastojanja da ovlada i Lisnikom (tt 367) ostaia su bez uspeha. Neprijatelj je uništio jedan tenk a jedan oštetio.

Sledećeg dana, zbog jakog otpora i dobro organizovane odbrane, 26. divizija nije mogla da postigne neki značajniji uspeh. Istina, 1. brigada je bila zauzela Cvijanoviće. Mari .roviće i Lisnik (tt 367) i izbila pred Ljubač, ali je. protivnapadom, odbačena na polazni položaj Zelici — Grguri — k. 335. Pošto za dva dana nije uspela probiti odbranu neprijatelja, 26 iivi-zija trećeg dana nije ni napadala, a nekoliko manjih ispada protivnika lako je odbila.

Na levom krilu borbenog poretka 8. korpusa, jedinu 19. divizije nisu krenule u napad jednovremeno, već u razmaku od dva časa. Do ovoga je došlo zbog toga što su. usled dejstva neprijateljske artiljerije, bile pokidane telefonske linije Oko 6 časova, posle polučasovne artiljerijske pripreme, u napad je prva krenula 14. brigada. Zbog vrlo jakog otpora delov:* 383. puka iz rejona Očestova, ona je, tek posle nekoliko ponovljenih juriša, uspela da zauzme samo Markoševe st.. ali je uvece, protivnapadom, bila odbačena na polazni položaj. U ovim bor-

Ima ona je izgubila tenk i oklopni automobil. Oko 8 časova lenula je 5. brigada u napad prema Padenama. Posle borbe koja je trajala ceo dan, ona je tek pred vece ovladala k. 329,^{1,1} čuspevši da je održi uprkos mnogim protivnapadima neprijatelja. Ila levom krilu 19. divizije, 6. brigada je zauzela Kom (k. 980. tt 1000, k. 990 i k. 830) pri čemu su se naročito istakle grupe bombaša. Međutim, sva nastojanja ove brigade da ovlada i Prevjesom ostala su bez uspeha.

Sledećeg dana, i pored vanredne upornosti i zalaganja boraca i rukovodilaca, 19. divizija nije imala uspeha. Iako su u borbu uvele svoje rezerve, 14. i 5. brigada nisu mogle ovladati nijednim uporištem neprijatelja južno od komunikacije Knin — Pađene. Ni napad 6. brigade u pravcu Prevjesa nije dao rezultata.

U težnji da izvrši dobijeni zadatak, 19. divizija je i trećeg na odlučno napadala, izuzimajući 14. brigadu koja se, zbog morenosti, sređivala. Posle žestokih borbi 5. brigada je isterala neprijatelja iz uporišta južno od k. 329, zauzela k. 319 i dobro utvrđene Iličeve st. i desnim krilom izbila pred zaseoke Rađani i Solaja a levim na cestu Pađene — Zrmanja kod Kravljeg mosta na reci Zrmanji. Pokušaj da se ovaj most sruši nije uspeo, jer eksploziv nije bio dobro postavljen. Odbivši napad neprijatelja od sela Zrmanje, 6. brigada je ovladala jugoistočnim padinama k. 830 na Komu.

Istog dana kada su 20. 26. i 19. divizija prešle u napad na grupaciju neprijatelja u rejonu Knina. 9. divizija (bez 13. brigade) stigla je na prostoriju zapadno i južno od Livna. Njena 3. brigada se razmestila u selima Odžaku i Prologu a 4. brigada u selima Podhumu i Golinjevu. Stab divizije se smestio u selu Guberu. Sledećeg dana jedinice su se odmarale, a zatim je (28. XI) Stab divizije pomerio 3. brigadu u rejon Crni Lug — Kazanci — Gubin — Rujani, verovatno da bi bila bliže Bos. Grahovu, dok je 4. brigadu zadržao u starom rejonu rasporeda. Ostavši kod Kočerina radi zatvaranja pravca Široki Brijeg — Posušje, 13. brigada se povezala s 12. hercegovačkom brigadom, koja je, na položaju južno od Širokog Brijega, zatvarala pravce koji izvide ka Ljubuškom. Po prethodnom sporazumu, ove brigade su noću 27/28. novembra napale na Široki Brijeg u kome su se nalazili delovi 369. legionarske divizije i 9. ustaške brigade. S juga je napala 12. brigada, sa zadatkom da ovlada samostanom, koji je bio pretvoren u jako utvrđenje, a sa severozapada i severa, od Dobrkoviča. preko Oklaja i Ciganskog Brda, napadala je 13. brigada. Napad je otpočeo minobacačkom vatrom, a zatim

u: Neprijatelj se održao u jednoj većoj kamenoj ogradi južno od nenute kote.

su jedinice izvršile juriš. Brojno jak i dobro utvrđen, neprijatelj je odbio napad. Sledeće noći napad je ponovljen, s tom razlikom što su 3 tenka i 3 oklopna automobila podržavala napad pešadije u zahvatu ceste Kočerina — Široki Brijeg. Međutim, neprijatelj, kome je pristiglo pojačanje iz Mostara, pružio je jak otpor. Nakon toga se odustalo od daljih napada na Široki Brijeg.^{13:1}

I pored velikog zalaganja, jedinice 8. korpusa nisu postigle ono što je planirao Štab korpusa. Nije uspeo proboj odbrane neprijatelja južno od Knina; njegove snage nisu bile ni okružene, a kamoli uništene ili prisiljene na predaju. Zauzimanjem pojedinih otpornih tačaka u sistemu odbrane postignut je samo delimičan uspeh. Značajniji uspeh postigla je jedino 20. divizija zauzimanjem Strmice. Golubića i Vrpolja i blokiranjem neprijatelja u rejonu Cigelj (k. 1075) — Stožište — Deralo (k. 1132).

Prateći razvoj situacije, štab 8. korpusa je uvideo da će neprijatelj i dalje uporno braniti Knin, da o njegovom povlačenju na sever nema ni govora.¹³⁴ To potvrđuju iskazi zarobljenika, kao i upornost i način odbrane neprijatelja, koji je nastojao da protivnapadima povрати svako izgubljeno uporište. Dalje, Štabu korpusa je postalo jasno da se najčvršće organizovana odbrana nalazi na sektoru južno od Knina i u zahvatu komunikacije Knin — Pađene — Zrmanja, odnosno na pravcima napada 26. i 19. divizije, a da je sistem odbrane severno od Knina na sektoru između komunikacija Knin — Strmica i Knin — Zrmanja, najslabiji i samim tim, najosetljiviji.

U toku napada došle su do izražaja i neke slabosti u rasporedu i dejstvu pojedinih jedinica 8. korpusa. Najjače snage su određene za frontalni napad s juga, umesto da su one angažovane za odsecanje neprijatelja i za napad sa severa, gde je bila najslabija odbrana, a na jugu ostavljene slabije snage rad: w,d-vanja. Korpusna rezerva je postavljena suviše daleko: bila -u joj potrebna dva dana marša da bi stigla u rejon Kinina. Samim tim, ona se nije mogla upotrebiti za neku brzu intervenciju u toku napada. Izgleda da je Štab 8. korpusa predviđao mogućnost njene upotrebe i prema Mostaru, zbog čega ju je i postavio na pola puta između Širokog Brijega i Knina. Štab 20. divizije

¹³ Arhiv VII. k. 847A. br. reg. 18 2: Operacijski dnevnik štaba 13. dalmatinske brigade za period od 1.X 1943. do 31.XII 1944.

¹³⁴ U navedenom članku -Bitka za Knin . pisanom aepi'-ircdno posle zauzimanja Knina, tadašnji komandant 8. korpusa general- ;or Petar Drapšin ističe: »Položaji su se uzimali tek pošto je ubijen i poslednji Nemač. Na osvojenim položajima redovno smo nalazili kupno naoružanje i mrtve neprijateljske vojnike pored njega, Od zarobljenih oficira i vojnika saznali smo da će Knin braniti do poslednjeg čoveka i da nema ni govora o povlačenju. Isto tako smo doznati dr, Upe katastrofalne gubitke«.

ostavio je za rezervu samo dva bataljona a Stab 26. divizije jednu brigadu, dok Stab 19. divizije uopšte nije imao rezerve.

Iako je u odluci Štaba 8. korpusa stajalo da je težište operacije na levom krilu 26. divizije, to nije bilo materijalizovano njenim rasporedom jer je njena rezerva, kao i rezerva 1. tenkovske brigade, zadržana u Drnišu i orijentisana na pravac u zahvatu komunikacije Drniš — Knin. Istina, njeno i 1. brigadi je dodeljen uži front napada, ali je od ojačanja imala samo jedan tenk više nego druge brigade, čime se ipak nije moglo izraziti težište napada ni 26. divizije, kamoli celog 8. korpusa, tim pre što su postojali uslovi da se 1. brigada, kad je već tako odlučeno, bolje ojača i tenkovima i artiljerijom.

Naročito se slabo pokazalo to što je 1. tenkovska brigada bila podeljena tako da su pojedinim brigadama data 3 do 4 tenka. Time je Stab 8. korpusa praktično ostao bez jake udarne snage koja se mogla mnogo efikasnije i korisnije upotrebiti na jednom izabranom pravcu. Ni sadejstvo rodova — pešadije, artiljerije i tenkova — nije bilo na potrebnoj visini. Uza sve to, loši vremenski uslovi (jake kiše i nabujali potoci) imali su negativnog uticaja na tok borbi. No i pored svega toga, nemačke snage su pretrpele osetne gubitke, čime im je bila znatno umanjena snaga odbrane, pogotovo što niotkuda nisu mogle dobiti popunu.

3. *Oslobođenje Knina*

Razmatrajući situaciju posle neuspeha u napadu na Knin. (25—28. novembra), Stab 8. korpusa je došao do zaključka da je, radi ostvarenja postavljenog cilja, nužno srediti i pregrupisati jedinice, prikupiti 1. tenkovsku brigadu na izabrani pravac, bliže privući rezervu (9. diviziju), zatim produžiti napad koristeći se uspehom 20. divizije i slabostima u sistemu odbrane neprijatelja na sektoru severno od Knina.

Na osnovu takve procene, Stab 8. korpusa je odlučio da 11. brigada 26. divizije smeni 8. brigadu 20. divizije na frontu Krkić — Oštra glavica (k. 543), a potom se 8. brigada prebaci na front severno od Knina radi napada opštim pravcem Plavno — Zagrović, povezivanja 19. i 20. divizije i okruženja neprijatelja u rejonu Knina; da se delovi 1. tenkovske brigade prikupe s fronta napada 26. divizije i angažuju na pravcu napada 1. dalmatinske proleterske brigade dok ne izbiju na Krku kod Knina, a potom da se, brzim manevrom, kod Roškog slapa prebace preko Krke i da preko Kistanja, Radučića i Mokrog Polja što pre izbiju na komunikaciju Knin — Zrmanja i, u sadejstvu s 19. divizijom, onemogućće izvlačenje neprijatelja tim pravcem: da se 9. divi-

zija iz Livanjskog polja prebaci u rejon gornjeg (izvo. tojja Cetine; da štabovi divizija zadrže u rezervama manji- i'dove kako bi u početnom napadu bile angažovane što jače sili: e. Tre- balo je da novi napad počne 1. decembra 1944. u 7 t va a dotad završiti sve pripreme i zadržati osvojene položaji-

Cim je Stab 8. korpusa, naredjenjem upoznao poli ,it.ne jedinice s novom odlukom, otpočele su pripreme za k v.ačno razbijanje neprijatelja u rejonu Knina. Pošto je 8. brigada 29. novembra bila smenjena na frontu od 11. brigade i pokupljena u rejonu Mirković st., Stab 20. divizije izdao je zaj - i. za napad i potčinjenim jedinicama dao sledeće zadatke:

— 8. brigadi (ojačanoj baterijom brdskih topova) da ovlada zaseocima na južnoj padini kose Radljevac. točnim delom Olona. Debelim brdom i Martića glavicom (k ~ :j a potom, obezbedu juć se od Plavna delom snaga na liniji Pltševica (k. 725) — Zabinac — Kita (tt 676), sa severa dejsivu na cestu Knin — Pađene u cilju sprečavanja izvlačenja nenv kih i četničkih snaga iz Knina;

— 10. brigadi (ojačanoj baterijom brdskih i bal rijom protivkolskih topova): da napadom od Golubica, gde će ost.r. iti dva bataljona za divizijsku rezervu, zauzme Drenovac (U !l) i izbije na cestu kod železničkog tunela u Zagroviću; da G sko-peuljski i Vrlički odred, koji su bili pod njenom koma lom, sabiju neprijatelja u rejonu Cigelj — Stožište — Deralo . što užu prostoriju;

— 9. brigadi (ojačanoj baterijom brdskih i protivkoi.kih topova): da zauzme selo Kninsko Polje i sa severoistoka . ine u Knin;

— divizijskoj haubičkoj bateriji: da s vatrenih pole u rejonu Bosničev st. — Radulović podržava napad 9. i 11. bri nie.

Komandno mesto Štaba divizije: u zaseoku Radulovu-, sa osmatračnicom na k. 805.¹³⁵

Dok se 20. divizija pripremala za produženje napada. -ib nemačke 264. divizije pokušao je, 29. novembra, da je d. . >m snaga što dalje odbaci od Knina i na taj način poboljša voj položaj. U tu svrhu angažovani, četnici su od Plavna, preko Pleševice i Crnog vrha, napali delove 10. brigade s namer > da zauzmu k. 659, ali su bili odbijeni. Na sektoru Veljув (k. 4fi2 Vrpolje nemačke snage su u dva maha prelazile u napad, ali 'ba puta bez ikakvog uspeha. Međutim, na odseku 9. brigado or uz podršku artiljerije, uspele zauzeti k. 357 i k. 510. Pre: padom, 9. brigada je povratila k. 510. dok je njen poku ia povrati i k. 357 ostao bez uspeha.

* Arhiv VII, k. 102«. br. reg. fill: Zapovest Štaba 20 ' vizije za 29.XI 1944.

I Rano ujutro sledećeg dana 8. brigada 20. divizije je preduzela pokret pravcem Vučkoviće st. — Suho polje — Đepinovi st, — Golubić. Odavde je Stab brigade, u duhu primljenog zadatka uputio dva bataljona da od pravca Plavna obezbede desni bok 20. divizije. Ti bataljoni su potisli četničke grupe iz Radljeva, sa Pleševice, Zabinca i Kite (tt 676) ka Plavnu i poseli Zabinac i Kitu. Druga dva bataljona su nastavila nastupanje u pravcu Debelog brda i u zoru 1. decembra slomivši slab otpor neprijatelja, izbila na Medvedak (tt 740) i Martića glavicu (k. 543), ali nisu uspjeli da zauzmu i k. 619 na južnim padinama Debelog brda.¹¹⁶ Izbijanjem 8. brigade u rejon severozapadno od Knina stvoreni su uslovi za dejstvo na komunikaciju Knin — Zrmanja sa istočne i severne strane.

Da bi stvorila povoljnije uslove za napad na neprijatelja u rejonu Drenovca (tt 389) i omogućila brže prodiranje 8. brigade, 10. brigada je tog dana dva bataljona iz Golubića uputila u napad u pravcu Drenovca. Pored jakog otpora neprijatelja, bataljoni su zauzeli zaseoke Staniće, Čeraniće i Bojaniće. Na taj način, zajedno sa 8. brigadom, 10. brigada je ozbiljno ugrozila komunikaciju Knin — Padene. Nastojeći da povрати izgubljene položaje, neprijatelj je, uz snažnu podršku ne samo zemaljske već i protivavionske artiljerije, triput vršio protivnapad na 10. brigadu, ali uvek bez ikakvog uspeha. Za to vreme je kod 9. brigade vladalo relativno zatišje. Uveče ona je delom snaga zauzela k. 375 i zaselak Novakoviće, ali ih je neprijatelj, protivnapadom, povratio.

Kod Vrličkog i Grahovsko-peuljskog odreda u toku ta dva dana nije bilo nikakvih promena.

Na frontu napada 26. divizije u toku 29. novembra nije bilo jačih borbi, osim obostrane izviđačke aktivnosti. Sutradan je Stab divizije doneo odluku da na prostoru između 3. prekomorske i 1. brigade, pravcem Dujakovići — Seat, uvede u napad svežu 12. brigadu, koja se dotada nalazila u rezervi. Dok su 1. dalmatinskoj i 3. prekomorskoj brigadi ostavljeni stari zadaci, 11. brigada, pošto je preuzela i front napada 8. brigade 20. divizije, dobila je zadatak da zauzme Crnu glavicu a potom se orijentiše ka Podkonju. U duhu odluke, 12. brigada se istog dana iz Drniša prebacila u Oklaj. Istovremeno su se i delovi 1. tenkovske brigade, koji su podržavali napad 26. divizije, prikupili u Oklaju radi podrške napada 1. brigade.¹¹⁷

Arhiv Vir. k. 1032. br. reg. 24—i 4: Operativni izveštaj Slaba 8. Pferigade od 11.XII 1914 za period od 25.XI do 4.XII.

¹¹⁶•Arhiv VII. k. 1100, br. ret; 10 5: Operativni izveštaj Štaba 26. divizije, br. reg. 106 od 9.XII 1944 mi period od 13.XI do 5.XII. upućen štabu 8. korpusa. U vezi s gornjom odlukom u izveštaju je rečeno: 'Uvidevši da je sektor naše I brigade i suviše velik ? obzirom na jačinu i raspored neprijateljskih snaga, doneli smo odluku da za ponovni na-

Zbog pretrpljenih gubitaka i zbog pomeranja jedno- cela snaga u rejon severozapadno od Knina, neprijatelj je **skratio** front odbrane između Krkića i Krke na taj način što se uveče 30. novembra, ispred 26. divizije, povukao sa Oštre glavice (k. 543), Kupreša (k. 285), Bulajuše (tt 359) i Lisnika (tt 367) na liniju Crna glavica (k. 451) — Riskovo — Glavica (k. 239) — k. 347 — k. 336 — Dujakovići — Seat — Marjanovići.

I pored priprema za produženje napada, na frontu 19. divizije nastavljena je u toku pomenuta dva dana živa obostrana aktivnost. Noću 29. novembra 14. brigada je zauzela Marko.ševe st., dok je njen napad na Očestovo (tt 347) odbijen. Delovi 5. brigade su kod Kravljeg mosta sačekali jednu kolonu neprijatelja koja se kretala cestom od Pađena ka Zrmanji i potpuno je razbili. Pored toga, ova brigada je odbila sve napade neprijatelja iz zaselaka Rađana i Ilića. Naročito je žestok bio napad iz Ilića na levo krilo 5. brigade, jer je neprijatelj želeo da -vlada mostom na reci Zrmanji. Značajan su uspeh postigli delovi 6. brigade koji su, posle odlučnih napada, kasno u noć zauzeli Komlenove st., k. 417 i južne padine k. 830 i sabili neprijatelja u rejon Prevjesa. Sledećeg dana neprijatelj je od Ilića ponovo napao delove 5. brigade s namerom da ih što dalje odbaci od Pađena, ali je bio odbijen, dok je na frontu napada 6. brigade uspeo zauzeti k. 990 na grebenu Koma.

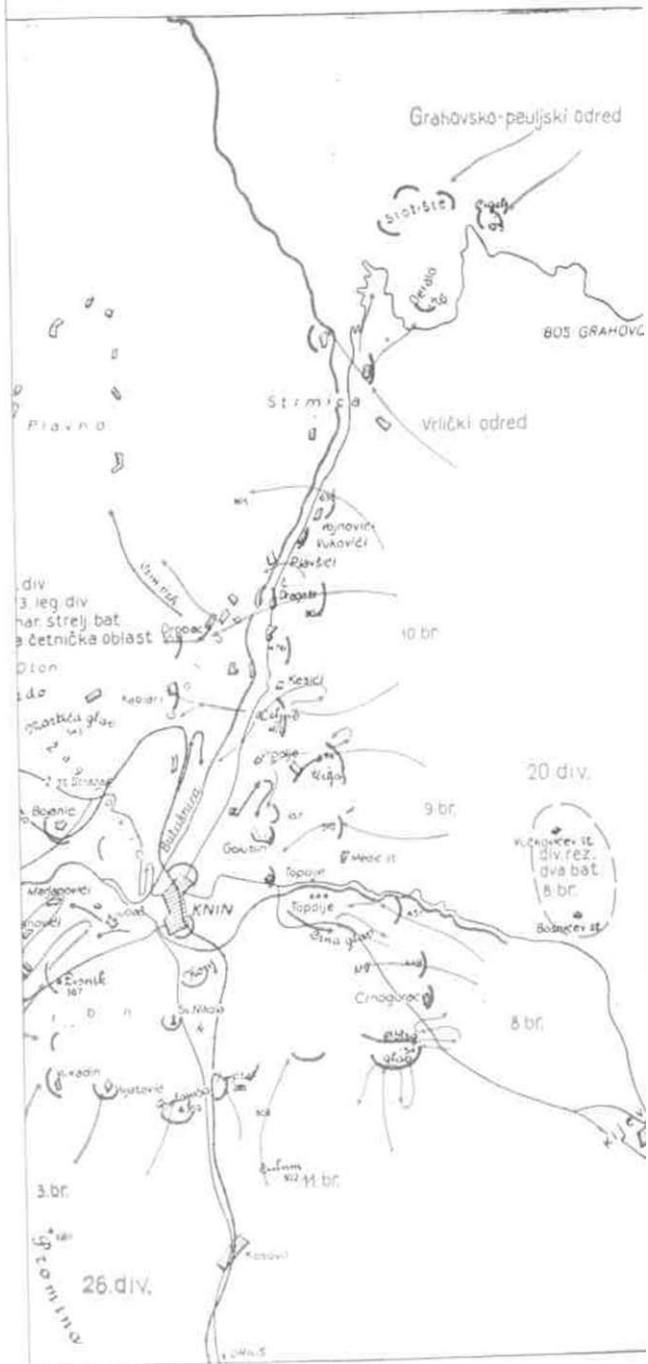
Na osnovu dobijenog zadatka. Stab 19. divizije doneo je 30. novembra odluku da, napadom unutrašnjih krila 14. i 5. brigade opštim pravcem Radučić — Pađene, probije odbranu neprijatelja i izbije u rejon k. 308 — zaselak Rađani, a potom, šireći porboj, zauzme Očestovo (tt 347) i k. 319 i prodre do crkve Sv. Đorđe u Pađenama. Levo krilo 5. brigade trebalo je da izbije na cestu Pađene — Zrmanja južno od Prevjesa, dok je 6. brigada imala zadatak da zuzme Prevjese i onemogući izvlačenje nemačkih snaga iz Knina cestom u pravcu Zrmanje.¹³⁸

Iz Livanjskog polja se 9. divizija (bez 13. brigade) 29. novembra prebacila, preko planine Dinare, u dolinu gornjeg toka Cetine i ovde se razmestila: 3. brigada u selima Cetini, Ježeviću.

pad na prostoru između I i III prekomorske brigade ubacimo našu XII brigadu i to pravcem s. Dujakovići — MiloSević — Seat. Na taj način ostali smo bez divizijske rezerve, a brigadama smo naredili da zadrže jače sektorske rezerve. Zadatak III prekomorske brigade ostati je • kao u prvoj fazi, a XI brigada dobila je zadatak da sa pravca sela Kadulović — Crnogorac likvidira Crnu Glavicu i da se nakon toga orijentire ka Podkonju ...»

Arhiv VII, k. 527, br. reg. 11: Operativni izveštaj St. II 18. divizije, op. br. 202 od 25.1 1945, o akciji na Knin, upućen Stabu . korpusa.

26. I 19. DIVIZIJE NA NEPRIJATELJA
EJONU KNINA
(28. XI 1944)

Koljanima i Dabru a 4. brigada u Obrovcu i Sinju, Sledećeg dana ona je tu ostala na odmoru, iako se moglo očekivati da će je Stab korpusa pomeriti bliže Kninu.

Posle svega što se dogodilo u rejonu Knina, Stab 15. brdskog armijskog korpusa je došao do zaključka da mu jedinice u rejonu Knina, dovedene u veoma težak položaj, neće moći izdržati u daljim borbama, tim pre što su pretrpele znatne gubitke i bile sabijene na vrlo uzan prostor u obliku džaka sa uskim otvorom prema Zrmanji. Da bi izbegao najgore, on je od Štaba Grupe armija »E«¹³⁹ zatražio odobrenje da napusti Knin. Kako nije bilo drugog izlaza, ovaj štab se s tim složio i naredio mu je da odbranu organizuje na povoljnim položajima severno od Knina, koje mora držati preko cele zime.¹⁴⁰ Međutim, napuštanje Knina više nije bilo moguće lako izvršiti zbog napada jedinica 8. korpusa NOVJ. U prvom redu trebalo je održati veoma uski prolaz preko Pađena i Prevjesa, da bi se tuda izvukle jedinice koje su se nalazile na položajima oko Knina. Zbog toga će se nemačke okupatorske snage narednih nekoliko dana naročito uporno boriti za Očestovo, Pađene i Prevjes, nastojeći da se, pošto-poto, preko Zrmanje izvuku na sever. Po naređenju Štaba 15. brdskog armijskog korpusa, iz Like je u Pađene hitno prebačen 847. puk 392. legionarske divizije radi pružanja pomoći tamošnjim snagama.¹⁴¹

Da bi obezbedio izvlačenje nemačkih snaga Slab Dinarske četničke oblasti je 30. novembra izdao potčinjenim jedinicama naređenje u kome je, pored ostalog, bilo rečeno:

Situacija bezuvetno zahteva da se do povlačenja ostalih snaga iz Knina mora po cenu žrtve i zadnjeg borca sigurno zatvoriti pravac od Golubića, Strmice i Tiškovca ka Žagroviću, Otonu, nadljevcu i Plavnu.¹⁴²

Međutim, u to vreme, zbog uspeha 8. korpusa, kao i zbog opšte situacije u Jugoslaviji i u svetu, četničke jedinice su

tat Petnaesti brdski armijski korpus nalazio se je pod komandom 2. oklopne armije. A kad je ova armija prebačena u Mađarsku, on je (2.XI 1944) stavljen pod komandu Grupe armija E-, koja se povukla iz Grčke i smestila u Sarajevu.

ⁿ Arhiv VII, k. 70 A, br. reg. 3 3, str. 16: Posleratna zajednička Izjava O. Resegnira i E. Smita Rihberga o borbama Grupe armija »E« krajem 19-14. i početkom 1945. na bosansko-hrvatskom prostoru.

^{1,1} Kog je dana 847. puk stigao u Pađene — nije se moglo tačno Lust-anoviti. Prema postojećim podacima, izgleda da je to bilo u toku poslednjih dva dana novembra, ali nije isključena mogućnost da je to bilo i u toku prva dva dana decembra. (F. Schraml. navedeno delo, 271).

Arhiv VII, II-V-744.

pokazivale znake panike, težeći da napuste položaje i da se povuku na sever pre nego budu uništene.¹⁴³

Posle dvodnevni priprema jedinice 8. korpusa su bile spremne da ujutro 1. decembra krenu u odlučni napad na grupaciju neprijatelja u rejonu Knina, čija se odbrana protezala linijom Sijanovog gl. (tt 633) — k. 643 — Gradina — k. 673 — k. 619 — Drenovac (tt 389) — k. 357 — Crna glavica (k. 451) — Rjškovo — Glavica (k. 239) — k. 347 — k. 336 — Dujakovići — Marjanovići — selo Očestovo — Očestovo (tt 347) — Rađani — između Ilića i Ilićevih st. — Prevjes (k. 375) — k. 990, d jedna izolovana grupa nalazila u rejonu Cigelj — Stožišić — Deralo, zapadno od Bos. Grahova.

Na frontu od Otona do Krkića u napad je, u odred > vreme, krenula 20. divizija. Njena 3. brigada napala je neprijatelja na Gradini (kod crkve Sv. Ilija), k. 675 i k. 619 i u t - cu dana uspela zauzeti Gradinu i k. 675, dok su sva nastojanja da zauzme i k. 619 ostala bez uspeha zbog jakog otpora neprijatelja. Posle veoma oštrem borbe bombama i prsima prsa 10. brigada je osvojila Drenovac (tt 389) i izbila na cestu Knin — Zrmanj i Zagroviću, čime je praktično bila presečena odstupnica nemačkim snagama iz samog Knina na sever. Međutim, nemačke snage su, protivnapadom, odbacile delove 10. brigade sa ceste, ali i njihova nastojanja da povrate i Drenovac bila su osujećena. Borbe su bile neobično žestoke, najčešće bombama i prsima prsa. Napadi i protivnapadi su se smenjivali. Brigada je u - i noći nekoliko puta izbijala na cestu i bila odbacivana, ali je Drenovac ipak održala. To je, ujedno, bio najznačajniji uspeh i 20. divizije u napadu toga dana. Na njenom levom krilu 9. brigada je bila zauzela k. 357, ali je ovu neprijateljsku protivnapadi povratio. I na njenom frontu napada neprijatelj se tako žilavio/obranio, da su sva nastojanja ove brigade da prodre u Knin i Polje ostala bez uspeha. U rejonu Cigelj — Stožišće — D - la stanje je ostalo po starom.

Veoma žilav otpor nemačke jedinice su pružile i 26. diviziji. Njena 11. brigada nije uspela zauzeti Crnu glavicu

¹⁴⁵ U navedenom naređenju, Stab Dinarske četničke oblasti prebacuje komandantima četničkih jedinica da im je »strah uiao u r ne žile«. Dalje kaže: Dok se jedne jedinice još bore na Palači i Pak vom brdu dotle se druge osećaju nesigurnim 15—20 km pozadi i bc<. Komandanti, priberite se i orjentišite se! Zapitajte se Sta radite : :a Vam je dužnost. Ne može to biti da pojedinci i pojedine jedinice beže glavom bez obzira samo da spasu svoju glavu a da ne vode ričunn o drugim jedinicama koje se pozadi bore... Komandanti su se for .ino razbegli iz Golubića kao kada kobac upadne među piliće... Po : 'Ilici ni dan danas se neke jedinice nisu zaustavile niti okrenule n .lidi sebe...«

(k. 451),¹⁴⁴ dok je 3. prekomorska brigada ovladala k. 347, k. 336 i Skarićem i potisnula neprijatelja ka liniji crkva Sv. Nikola — Kneževići.¹⁴⁵ Napad jednog bataljona 12. brigade^o na neprijatelja na liniji Dujakovići — Seat nije dao nikakve rezultate zbog jakog otpora. Uz podršku 10 tenkova, 6 oklopnih automobila, 4 protivtenkovska i 2 protivavionska topa. 1. brigada je, ojačana sa dva bataljona 12. brigade, napala neprijatelja u rejonu Marjanovića. Zbog snažnog otpora, ona je tek oko ponoći zauzela taj zaselak i izbila na k. 344.

Napadajući na širokom frontu od Krke do Koma, jedinice 19. divizije postigle su značajne uspehe. Na desnom krilu 14. brigada je, uz efikasnu podršku artiljerije, i pored snažnog otpora i minskih polja, postepeno lomila odbranu neprijatelja, zauzela Cvetinac, Očestovo i k. 356 i do 21 čas, delom snaga, izbila u blizinu ceste Knin — Pađene kod k. 412, a potom glavne snage orijentisala prema Kninu, odnosno na liniju k. 359 — Bojanić — Klenovac. Time su bili stvoreni uslovi da se na liniji Očestovo — Debelo brdo neposredno povezu 19. i 20. divizija i na taj način potpuno okruže snage neprijatelja u Kninu, na čemu je insistirao Stab 8. korpusa. Za to vreme 5. brigada je, napadajući u pravcu Pađena, ovladala zaseokom Radanima i odbila dva protivnapada neprijatelja od Ilića. U toku noći ona je zauzela zaselak Solaje i k. 319, ali ovu nije mogla održati. Nastojanja ove brigade da ovlada zaseokom Samardžijom i Kravljim mostom na Zrmanji (k. 231) nisu mogli biti realizovana zbog veoma snažnog otpora. Na krajnjeir levom krilu, 19. divizije, kod 6. brigade, nije bilo jačih borbi. Delovi ove brigade zbacili su neprijatelja sa k. 990 i napal jednu kolonu na cesti Palanka — Zrmanja Vrelo, nanevši joj veće gubitke.

Po naređenju Štaba 8. korpusa, Stab 9. divizije uputio je ovog dana 3. brigadu iz rejona Vrlike u Golubić, sa zadatkom da se stavi pod komandu Štaba 20. divizije kao njegova rezerva 4. brigadu iz rejona Sinj — Obrovac u Vrliku.

Sledećeg dana, 2. decembra, jedinice 8. korpusa su naišle i vile da slamaju otpor 264. divizije i delova 373. i 392. divizije. Neprijatelj se ogorčeno branio, a ujedno pokušavao da povraća pojedine izgubljene otporne tačke, kao što su Drenovac, Debelo brdo i Očestovo, kako bi proširio otvor i što lakše se izvukao iz Knina. Tako je on na frontu 20. divizije ujutro 2. decembra

^o« Arhiv VII, k. 1101 A. br. reg. 20 11: Operacijski dnevnik i brigade.

Arhiv VII, k. 1102. br. reg. 22'4: Istorijat 3. prekomorske brigade

^{u*} Njen 1. i 2. bataljon bili su pridati 1. brigadi, tako da je tuf dana napadao 4. bataljon, dok je 3. bataljon zadržan u rezervi.

prešao u napad \$ ciljem da ovlada Martića glavicom (k. 543), ali ga je odbacila 8. brigada. Istovremeno on je, uz podršku artiljerije, preduzeo napad i na delove 10. brigade u rejonu Drenovca (tt 389). Posle dvočasovne ogorčene borbe prsa u prsa neprijatelj je uspeo da zauzme Drenovac, što mu je omogućilo da deo snaga izvuče iz Knina i uputi u rejon ž. st. Stara Straža.

U toku ovog dana u Golubić je stigla 3. brigada 9. divizije, gde je obrazovala rezervu 20. divizije. Jedan bataljon ove brigade poseo je položaj kod zaseoka Aćimovića sa zadatkom da vatrom potpomaže 10. brigadu i obezbeđuje joj levi bok; ostali bataljoni su raspoređeni u rejonu Veljuv (k. 462) — Kesići - Dragasi — Plavšići sa zadatkom da zatvaraju pravac Knin — Strmica. i obratno, kako bi sprečili eventualni proboj neprijatelja od Knina ka Golubiću ili iz rejona Cigelj — Stožište — Deralo ka Kninu, zbog čega su bili dužni održavati tesnu vezu sa Vrličkim i Grahovsko-peuljskim odredom u tom rejonu.¹⁴⁷

Da bi izvršila postavljeni zadatak, 20. divizija je uveče prešla u napad. Napadajući iz rejona Gradina (Sv. Ilija) — Debelo brdo, dva bataljona 8. brigade ovladala su zaseocima Popovićima i Kneževićima i k. 619 i izbila na k. 357, neposredno iznad zaseoka Ilića u Pađenama. Druga dva bataljona ove brigadi napadajući iz rejona Martića glavice (k. 543), uspela su prodreti u neposrednu blizinu ž. st. Stara Straža, gde su zaplenili 9 topova ali su ih, zbog protivnapada neprijatelja, morali uništiti, a zatim su se pod borbom povukli na Martića glavicu i na k. 619. Nakon toga je 8. brigadi Štab divizije uputio u pomoć dva bataljona iz rezerve (iz 3. brigade), kako bi ona održala Martića glavicu. Za to vreme je 10. brigada ponovo zauzela Drenovac (tt 389), odakle je cele noći vršila snažan pritisak ka cesti u Žagroviću. Na levom krilu 20. divizije, posle tri juriša, 9. brigada je oko ponoći zauzela k. 357 i upala u Kninsko Polje. Zatim je ona, i pored jakog otpora, u sadejstvu s jednim bataljonom 3. brigade koji je napadao u zahvatu ceste Strmica Knin, nastavila da potiskuje neprijatelja ka Kninu i 3. decembra oko 4 časa, sa severoistoka, prodrla u grad, a onda nastupala sa neprijateljem u pravcu Zagrovića.¹⁴⁸

Drugog decembra, oko podne, uz podršku artiljerije i tenkova, i 26. divizija je prešla, s juga, u napad. Čvrstom odbranoni u rejonu Crne glavice (k. 451) neprijatelj je zaustavio nadiranih 11. brigade. Međutim, na levom krilu, najpre je 12. brigada razbila snage neprijatelja u rejonu Dujakovići — Milosević.

Arhiv VII. k. 845. br. reg. 36/5: Zapovest. Štaba 3. dalmatin-l • Udarne brigade za 2.XII 1944.

Arhiv VII. k. 1032/1. br. reg. 19/3: Operativni izveštaji si ; 9. brigade, br. 1060 od 8.XII 1944. o borbama za Knin.

nakon tega je 1. brigada zauzela Ljubac¹⁴⁹ a 3. brigada predeco oko crkve Sv. Nikola (tt 337). U toku noći 12. brigada je zauzela zaselak Jaramazi i 3. decembra oko 3 časa, delom snaga, zajedno sa delovima 1. brigade, izbila do mosta na Krki kod Knina, koji je neprijatelj baš u tom momentu digao u vazduh.¹⁵⁰ Ujutro su delovi ovih brigada prešli Krku i ušli u Knin, gde su se sastali s 9. brigadom 20. divizije. Prodorom 9. brigade sa severoistoka a delova 1. i 12. brigade s juga i oslobođenjem Knina bile su nemačke snage u rejonu istočno i jugoistočno od ovoga grada tako okružene da se nisu mogle povući ka gradu i dalje na severozapad. A one nemačke snage koje su se izvukle iz Knina organizovale su odbranu u rejonu zaselaka Dundari i Bradaši i na kosi iznad reke Butušnice severozapadno od Knina.

Svedočanstvo o tome kako je zauzet Knin ostavio nam je narednik Piagner (Schlagner) iz 373. legionarske divizije, koji je, pored ostalog, zapisao:

.. Nad Kninom se crveni nebo. Požari besne ulicama ivnovno se pojačava artiljerijska vatra. Ona u mraku dvostruko teže deluje na zategnute živce. A tada nastaje juriš crvene pešadije koja juriša u više talasa uz podršku tenkova, dok se artiljerijska vatra prenosi na položaje kod Pađene. Jezivo prodire u naše uši otegnuto »Napred. ura, ura!« napadača. Kroz noć kloparaju tenkovi. Gde se pojave gnezda otpora tenkovi ih likvidiraju. Vrlo slaba artiljerijska vatra ne može da zadrži napadača. Zapadni osek odbrambenog fronta je probijen i uništen. Knin pada. Kroz svitanje nam vetar donosi zvuk sa kninskih crkava, posmrtnu tužaljku za mnogim i mnogim dragima i za gorkim kraljem 3. bataljona 383. puka i 264. divizije

Istog dana (3. decembra) 9. četa 383. puka, sa dva tenka, i 1. brigada 502. četničkog korpusa, blokirane od Grahovsko-peuljskog i Vrličkog odreda u rejonu Cigelj — Stožište — Deralo, probile su se u Strmicu, gde su uništile tenkove, a zatim su, preko Plavna, odstupile ka Zrmanji.

Značajan je uspeh 2. decembra postigla i 19. divizija. Pošto je odbila napad neprijatelja od Žagrovića, njena 14. brigada je prešla u napad i zauzela k. 412 na cesti Knin — Pađene, a u rejonu Martića glavice (k. 543) povezala se s delovima 20. divizije. Time je ona nemačkim snagama u rejonu Žagrovića preseklala odstupnicu za Pađene. Ali pokušaj delova ove brigade da ovladaju k. 359 i Bojanićem nije uspeo. U cilju sadejstva s 5. brigadom u napadu na Pađene, jedan bataljon 14. brigade je u toku noći napadao na ž. st. Pađene, ali takođe bez uspeha.

i« Arhiv VII, k. 1102, br. reg. 22/4: Operativni izveštaj Štaba 1. dalmatinske proleterske brigade od 6.XII 1944, o borbama za Knin.

»« Arhiv VII, k. 1101 A, br. reg. 9/17: Istorijat 12. brigade.

i»¹ F. Schräm 1, navedeno delo, 210.

Zarobljeni nemački vojnici u borbama za Knin

brigade, posle prodora delova 26. divizije u Knin, prebacili preko Roškog slapa i Kistanja u Radučić,¹⁵⁻ 14. brigada je oko 12 časova, uz podršku tenkova, prešla u napad i uspela zauzeti zaselak Bojanić, Klenovac, k. 412 i, u sadejstvu s jednim bataljonom 5. brigade, ?.. st. Pađene. Posle toga ponovo je uspostavljen dodir s delovima 20. divizije na Martića glavici i na Debelom brdu i presečena je odstupnica nemačkim snagama u rejonu Žagrovića koje nisu uspele da se izvuku za Pađene. Po naređenju Štaba. 19. divizije, 14. brigada je, uz podršku delova 1. tenkofske brigade, prešla u napad u pravcu ž. st. Stara Straža, ali je taj napad odbijen.

Ostaci 264. divizije i drugih nemačkih jedinica u rejonu Žagrovića. napadnuti sa severa, istoka i juga od 20 divizije i dva bataljona 26. divizije a sa zapada od 14. brigade 19. divizije i jednog dela 1. tenkofske brigade, grčevito su se borili na život i smrt. Naročito je žestoke borbe vodila 10. brigada 20. divizije za Drenovac (tt 389), koji je dvaput gubljen i osvajan.¹⁵⁸ Pred veče su delovi ove brigade izbili, preko Drenovca, na cestu u Zagroviću i povezali se s. 9. brigadom, koja je, uz sadejstvo dva bataljona 26. divizije, posle upornih borbi, zauzela Bradaše i Dundare.

Sabijeni na malom prostoru u rejonu ž. st. Stara Straža, pomenuti ostaci nemačkih jedinica pokušali sii da se u toku noći probiju iz okruženja, i to u dva pravca: slabije snage pravcem ž. st. Stara Straža — Oton — Bender i dalje na sever a jače snage pravcem ž. st. Stara Straža - Pađene — Zrmanja. Oko 23 časa u proboj su najpre krenule slabije snage, verovatno da bi privukle jedinice 8. korpusa i omogućile lakši proboj glavnih snaga u pravcu Pađena. Napadajući odlučno, bez obzira na žrtve, deo nemačkih snaga (oko 500 vojnika) uspeo je da kod zaseoka Martići odbaci jedan bataljon 3. brigade 9. divizije koji se nalazio na spoju 8. i 10. brigade i da se, s nešto motorizacije. preko Otona probije ka Benderu. Cim su se ovi delovi probili za Oton. sve ostale nemačke snage krenule su u proboj u pravcu Pađena. Nanevši osetne gubitke delovima 14. brigade na njenom desnom krilu, one su se do 2 časa 4. decembra probile u Očestovo.¹⁵⁴ Ujutro 4. decembra, posle neprekidnih borbi, delovi 20. divizije, dva bataljona 26. divizije i dva bataljona 14. brigade 19. divizije izbili su u rejon ž. st. Stara Straža i tu zarobili

Arhiv VII. k 519, br. reg. 19 1: Operativni izveštaj Štaba 1. tenkofske brigade, br. 95 od 25.XII 1944, za period od 20.XI do 20.XII, upućen Štabu 8. korpusa.

Arhiv VII. k. 1032/11. br. reg. 23 3: Operativni izveštaj Štaba 10. brigade, br. 311 od 9.XII 1944. za period od 25.XI do 3.XII.

^{15M} Arhiv VII, k. 1020 I, br. reg. 10 2: Operativni izveštaj Štaba 14. brigade od 6X11 1944. za period od 5.XI do 4.XII.

veći broj neprijateljskih vojnika. Izvlačeći se od Knina, neprijatelj je u tunel kod ž. st. Stara Straža sklonio oko 600 ranjenika i veću količinu municije. Da municija ne bi pala u ruke jedinu 8. korpusa, on ju je, uoči proboja minirao i time, na zverski način, uništio i svoje ranjenike. Pošto su posle zauzimanja Stai • Straže prestale borbe kod 20. divizije ona je ostatak toga dana i narednih nekoliko dana iskoristila za prikupljanje plena i , sređivanje i odmor jedinica.¹⁵⁵

Dok je 14. brigada sadejstvovala s 20. divizijom u napadu na neprijatelja u rejonu Žagrovića i sprečavala mu proboj okruženja, dotle je 5. brigada 19. divizije napadala delove 383. 847. puka u Padenama a 6. brigada delove tili pukova na Pr^c - jesu i u Palanci. Još rano ujutro 3. decembra 5. brigada je na desnom krilu zauzela zaselak Samardžije a na levom kriju zauzela k. 231 i porušila most na Zrmanji. U sadejstvu s delovima 14. brigade, ona je oko 12 časova zauzela i ž. st. Pađem Nakon toga je neprijatelj bio sabijen u zaseoke Smuđe, Šupljai Segani i Ilići. Da bi ga uništio, Štab brigade je, istočno od k 12; 1. ubacio jedan bataljon sa zadatkom da sa severa napadne neprijatelja u Iličima i preseče mu odstupnicu železničkom prugom na sever. I pored očajničkog otpora neprijatelja, 5. brigada je. uz podršku delova 1. tenkovske brigade (koji su u međuvremenu pristigli), uspela da postepeno ovlada zaseocima i zauznr» Pađene. Najčešće su borbe vođene za Iliče. gde se neprijatelj borio za svaku kuću, za svaki zid. U tim borbama gotovo " uništen 383. puk,^{1TM} dok je 847. puk pretrpeo velike gub:tk- samo manji delovi su uspeli da se, preko Košulje gaja i želc/-ničkom prugom, izvuku na sever.

Po zauzimanju Pađena, Štab 19. divizije orijentisao • pored 14. brigade, i 5. brigadu ka Očestovu da bi sprečio dalji proboj neprijatelja u pravcu Pađena. Štab 5. brigade je sa ch bataljona poseo položaj, na liniji zaselak Samardžije — ž. .st. Pađene a po dubini rasporedio jedan bataljon kod zast-fk:. Smuđe, jedan kod Iliča i jedan u rejonu k. 675 — Gradina (Sv. Ilija) — k. 231 radi obezbeđenja pozadine. Kako se i očekivalo, neprijatelj je, posle prodora u Očestovo. nastavio da nadire u pravcu Pađena. ali se nije probio tim pravcem. Međutim.

«» Arhiv VII. k 1510, br. reg. 18 1: Operativni izveštaj St 20. divizije, br. 1617 od 15.XII 1344, o akciji na Knin. upućen 8. korpusa.

IM Poraz kod Pađena priznali su. posle rata, i vojni istorio. • « Saveznoj Republici Nemačkoj. U već više puta citiranom delu F. Si mla, u vezi s tim je, pored ostalog, rečeno: »Kod 383. puka. jedn pu- kovskoj grupi koja je okružena u Padenama ne polazi za rukom " probije te biva uništena. Komandant puka pukovnik Vild (Wild' n.'«" gov adutant i šaka ljudi pada u zarobljeništvo na jednom usei'oni'-i putu kod Pađena (str. 20!)).

jedna njegova grupa, zahvaljujući noći, uspela je da se od Očestova probije na jugozapad, do zaseoka Omčikus, ispred Radučića. dok je jedan kamion, cestom kroz Mokro Polje, gde su se nalazile prištapske jedinice 5. brigade, izbio do srušenog mosta na Zrmanji, odakle se vratio i prošao kroz Padene zahvaljujući zabuni: jedinice 5. brigade su smatrale da on pripada nekoj od jedinica 19. divizije.

Na levom krilu 19. divizije, 6. brigada je ujutro, relativno lako. zauzela k. 375 u rejonu Prevjesa, dok je na k. 350 neprijatelj pružio veoma jak otpor, verovatno zato što je na tom položaju obezbeđivao bok delovima koji su se iz Pađena, preko Rosulje gaja, izvlačili na sever. I pored takvog otpora, delovi 6. brigade su oko 13 časova zauzeli Prevjes a potom i Palanku, nanevši neprijatelju velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Delovi te brigade koji su se nalazili na Komu ometali su vatrom izvlačenje neprijatelja iz Palanke, cestom, na sever.¹⁵⁷

Od čitave grupacije neprijatelja koja se nalazila u rejonu Knina ostala je krajem dana 3. decembra (osim delova koji su se izvukli ka Benderu) samo izolovana grupa u rejonu Očestova i Bojanića. Ona je sutradan rano izjutra nastavila napad u pravcu Pađena, čineći očajničke napore da se, pošto-poto, probije ka Zrmanji. I pored snažnog otpora delova 5. brigade na liniji Samaržije — ž. st. Pađene, ta se grupa, uz velike gubitke, u zahvatu ceste kroz Pađene, probila do Ilića, dok su se manji delovi probili čak do srušenog mosta na Zrmanji, ali su ovde, napadom jedinica 6. brigade sa Prevjesa, bili prisiljeni na predaju. Posle prodora u Pađene, ostaci neprijatelja, sa svih strana napadnuti od delova 5. brigade, ubrzo su bili razbijeni na manje grupe, koje su do 14 časova bile delom uništene a delom prisiljene na predaju. Time je 4. decembra prestao poslednji organizovani otpor neprijatelja i u rejonu Pađena.¹⁵⁸ Nekoliko su narednih dana 5. i 14. brigada 19. divizije i 1. tenkovska brigada iskoristile za odmor i sređivanje, prikupljanje ratnog plena i uništavanje manjih grupica neprijatelja koje su se bile razbežale, dok je 6. brigada nastavila napade na neprijatelja u rejonu Zrmanje.¹⁵⁹

»T Arhiv VII, k. 1022, br. reg. 1 I: Bojna relacija 6. brigade za period od 27.X do 9.XII 19«.

Arhiv VII, k. 1016, br. reg. 9/3: Operativni izveštaj Štaba 5 brigade, op. br. 479 od 6.12.1944, o akcijama za oslobodenje Knina.

«» Arhiv VII, k 527, br. reg. 1,1: Operativni izveštaj Slaba 19 divizije, op. br. 202 od 25.1 1945, o akciji na Knin. upućen Stabu 8 korpusa,

4. Pokušaj uništenja ostataka kninske grupacije neprijatelja u rejonu Zrmanje i izbijanje 9. divizije u Otrić

Razmatrajući situaciju nastalu posle oslobođenja Knina Štab 8. korpusa je došao do zaključka da će delovi neprijatelja u rejonu Žagrovića nastojali da se, cestom preko Pađena i Zrmanje, probiju na sever. I da bi ih u tome sprečio, on je još 3. decembra naredio Štabu 9. divizije da 3. brigadu iz rejona Golubić — Knin prebaci u Plavno da bi poscia liniju Sijanova glava (tt 633) — Palanka, a da 4. brigadu iz Vrlike, preko Golubića i Plavna, usiljenim maršem uputi u rejon Rastičevo — Nad Vrelom da bi posela Zrmanjski klanac (predeo između crkve Sv. Trojice (k. 603) i k. 404) i tu sačekala i potukla neprijatelja. Ne znajući za nameru Štaba 8. korpusa, Glavni štab Hrvatske mu je naredio da neprijatelja protera, najmanje, iza Srpskog klanca i da, zajedno s li. korpusom, u što kraćem roku zauzme Gračac.¹ Dva dana kasnije, Štab 8. korpusa je odgovorio Glavnom štabu Hrvatske¹ da će sa snagama izbiti na Otrić, nakon čega će mu biti potreban koji dan za odmor i sređivanje jedinica, a da će potom, zajedno s li. korpusom, izvršiti dobijeno naređenje.

Pošto je u toku 3. decembra stigla u Plavno, 3. brigada (bez 2. i 4. bataljona)² potisla je slabije četničke snage na sever i razmestila se u zaseocima Dubajice, Dragašići i Vunduci. Oko ponoći dva njena bataljona su posela položaj na liniji k. 621 — k. 609 — Kita (tt 626) — Sijanova glava (tt. 633). Štab brigade je nameravao da odatle preduzme napad ka dolini Zrmanje, izbije na cestu u Zrmanji i neprijatelju preseče odstupnicu na sever. Računajući da će mu stići 2. i 4. bataljon, on je jedan bataljon uputio u rejon severno od Otrića da odseče snage neprijatelja koje su se izvlačile na sever, ka Srbu, i da si lejstvuje s delovima svoje brigade koji od Zrmanje Vrela budu napadali na Otrić. Međutim, zbog prodora neprijatelja od Žagrovića ka Benderu, 3. brigada je morala, za kraće vreme, odustati od napada na neprijatelja u rejonu Zrmanje. U zoru 4. decembra ona se (svega dva bataljona) sa već posednutog položaja pomerila malo na jug. na liniju Sijanova glava (tt 633) — k. 643 — Kita (tt 676). i napala Čelo pomenute kolone neprijatelja i rejonu Bendera, nanela mu veće gubitke i zaustavila dalji t lo¹-divši se, neprijatelj je najpre uništio tehniku, pošto mu dalje

¹ Arhiv VII. k. 119 8. br. reg. 3—24 1: Depeša Glavnog štaba Hrvatske od 3.XII 1944.

² Arhiv VII, k. 119/8, br. reg 3—25 1: Depeša Štaba 8. korpusa od 5.XII 1914.

³ «- Angažovani u borbama kod Knina i zaseoku Martu, ' bataljon 3. brigade nisu se u toku 3. decembra mogli izvući iz bor

Uništena borbena tehnika nemačkih jedinica u borbama za Knin

nije mogla koristiti, a zatim prešao u napad, zauzeo Kitu i nastavio pokret u pravcu Pribudića. Brigada je, protivnapadom, povratila Kitu i kolonu neprijatelja preseklala na dva dela. Deo koji je uspeo preći Kitu zaustavili su njeni delovi na k. 643 i Sijanovoj glavi (tt 633). Nastojeći da se probije za Prljevo, neprijatelj je uporno napadao na Sijanovu glavu (tt 633), koja je nekoliko puta gubljena i osvajana, uz obostrane osetne gubitke. U međuvremenu je jedan bataljon 3. brigade pristigao iz rejona Knina i s juga napao na začelje neprijatelja južno od Kite (tt 676), nanevši mu veće gubitke. Posle toga je 3. brigada ostatke neprijatelja zbacila u dolinu Zrmanje. Tako je i ova grupa neprijatelja, iako se probila iz rejona Žagrovića, bila gotovo uništena. Uveče su tri bataljona¹⁶³ posela položaj na liniji Prljevo — Sijanova gl. (tt 633) — Pribudić — Kita (tt 676) s namerom da ujutro 5. decembra napadnu i razbiju neprijatelja u dolini Zrmanje.¹⁰⁴

Posle podne 4. decembra, nakon upornog marša, stigla je u Plavno i 4. brigada 9. divizije. Oko 16 časova su dva njena bataljona napala nemačke i četničke snage na položaju Mračaj (k. 621) — Vračar (k. 609) — zaselak Mijatovići (Prljevo) — Kita (tt 626), na kojima je neprijatelj obezbeđivao jedinice u dolini Zrmanje, i posle kraće borbe ovladala položajem, ali ga je neprijatelj protivnapadom povratio. U toku noći položaj je duput gubljen i osvajan, da bi u zoru čvrsto ostao u rukama 4. brigade.¹⁰⁵

Pod pritiskom 9. divizije i 6. brigade 19. divizije, delovi 373. divizije, koji su u Zrmanji prihvatili ostatke kninske grupacije, povukli su se u toku 5. decembra na sever do sela Zrmanja Vrelo. Naredne noći tu ih je napala 4. brigada 9. divizije. Ona je zauzela Zrmanju Vrelo, Marčetiće, Doljane i k. 615 i izbila pred Zrmanjski klanac, na kome su delovi 373. divizije organizovali odbranu s namerom da stvore potrebno vreme da bi se razbijene i odstupajuće jedinice sredile u rejonu Otrića pre nego odstupe ka Srbu.¹⁰⁰ Za to vreme je 6. brigada 19. divizije sporo nastupala kosama zapadno od Zrmanje i izbila u rejon Grbići — Javornik — Turovac. Dalji prodor 9. divizije i 6. brigade 19. divizije bio je privremeno zaustavljen organizovanom odbranom na liniji k. 920 — Bogunovići — crkva Sv. Trojica (k. 603) — Viojla (tt 875) — Debelo brdo — tt 851 — Pena (k. 970). U toku

^M Jedan bataljon 3. brigade nalazio se kod Otrića a jedan još nije bio stigao iz rejona Knina.

Arhiv VII. k. 845, br. reg. 27/6: Operativni izveštaj Štaba 3. brigade od 6.XII 1944. o borbama u toku 3, 4. i 5.XII.

»^{oo} Arhiv VII. k. 847. br. reg. 11—1/2: Operativni Izveštaj Štaba 4. brigade od 10.XII 1944. o borbama 4. i 4/5.XII.

»^{o*} Arhiv VII. k. 847, br. reg. 11—2/2: Operativni izveštaj Štaba 4. brigade od 10.XII 1944. o borbi 5/6.XII.

6. decembra neprijatelj je iz rejonu Zrmanjskog klanca pr - duzeo više napada na delove 9. divizije i uspeo zauzeti k. (il dok su mu svi napadi na Inkušu odbijeni.

Da bi što pre zauzeo Zrmanjski klanac i Otrić a pot...n jedinice odmorio i sredio. Štab 8. korpusa je uveče 6. decerab naredio:

— Štabu 9. divizije: da se odmah poveže sa Štabom 1 i divizije radi dogovora o zauzimanju Zrmanjskog klanca i o stavljanju dejstava ka Velikoj Popini, a po osvajanju **Zrmanj**-skog klanca da jedinice razmesti u rejonu Otrić — Knin Imotski.

— Štabu 19. divizije: da se poveže sa Štabom 9. divi radi dogovora o napadu na neprijatelja u rejonu Zrmanjsk-klanca, da u tom napadu angažuje 6. brigadu a ostale sn razmesti u rejonu Benkovac — Obrovac radi odmora i divanjanja;

— 26. diviziji: da se razmesti u rejonu Drniš — Šibi: a jedan bataljon uputi u sastav 6. brigade 19. divizije radi i nog ojačanja u predstojećem napadu;

— 20. diviziji: da se razmesti na prostoriji Vrlika — S **mj** radi odmora i sređivanja;

— 1. tenkovskoj brigadi: da se smesti u Šibeniku, Skr - dinu i Kistanjama;

— Artiljerijskoj grupi: da se razmesti na području sevens Dalmacije, osim jednog motorizovanog brdskog divizionu k je imao podržati napad 9. divizije na Zrmanjski klanac."7

Na osnovu tog naređenja i dogovora s načelnikom Št i u 19. divizije. Štab 9. divizije je razradio plan za napad na nc-pi jatelja u rejonu Otrić — Zrmanjski klanac i jedinicama da>> sledeće zadatke:

— 3. brigadi: da najpre ovlada k. 920 i k. 800 a potom, obezbeđujući se od Poštaka (tt 1425) i Srba. zauzme k. 648 i : :> Otrić;

— 4. brigadi: da zauzme k. 711, bezimenu kotu **između** Inkuše i k. 711, Bogunoviće, k. 615 i predeo oko crkve Sv. Tn>-jice (k. 603);

— 6. brigadi 19. divizije (ojačanoj jednim bataljonom 26. divizije i dvema baterijama topova): da zauzme **Viojlu** (tt 875), Debelo brdo, tt 851 i Penu (k. 970) a zatim, **obezbe**-dujući se od Gračaca, pomogne 4. brigadi u napadu **na neprija**-telja kod crkve Sv. Trojice (k. 603) i 3. brigadi u **napadu ia** Otrić;

»• Arhiv VII. k. 1029. br. reg. 8—2.11: Depeša Štaba 8. kori od 6.XTI 1944.

— Motorizovanom brdskom divizionu: da s vatrenih pozicija u rejon Zrmanje Vrela podržava napad 4. brigade.

Početak artiljerijske pripreme biće u 7 a opšteg napj u 7.45 časova 8. decembra. Stab divizije biće u selu I¹ Vrelom a komandantska osmatračnica na Inkuši (tt 760).^{1fi>}

Sporo prelaženje 9. divizije u napad na Zrmanjski klai i Otrić omogućilo je delovima 373. divizije da se srede, i da < vrše ispade na jedinice 9. divizije dok su se ove pripremale napad. Ionako zakasneli napad malo je odgodilo i nevrema (ki koje je vladalo uoči napada, zbog čega neke jedinice nisu usp da na vreme stignu na polazne položaje za napad (pored osta i artiljerijski divizion). Umesto da otpočnu ujutro, kako je t predviđeno, napad je otpočeo tek oko 14 časova 8. decembra, desnom krilu 9. divizije, napad 3. brigade je otpočeo poste) nim uvođenjem bataljona po njihovom pristizanju. Ova brigs je najpre zauzela k. 920, istočno od Otrića, a zatim napad usn rila na sam Otrić i k. 800.^{1W>} Napadu 4\ brigade, s juga, na kc iznad Bogunovića i na Zrmanjski klanac, koji su bili dol utvrđeni, neprijatelj se energično suprotstavio. Borba je b neobično žestoka, katkad samo bombama, tako da su do pa mraka pojedini položaji nekoliko puta prelazili iz ruke u ruku Uveče su delovi 6. brigade zauzeli Viojlu (tt 875), severozapad od Zrmanjskog klanca, i prisilili neprijatelja da napusti pon nuti klanac, pošto mu je zapretila opasnost da tu bude odseči Pretrpevši osetne gubitke, a pritisnuti sa istoka, juga i zapai delovi 373. divizije su se, pod zaštitom noći i kiše, izvukli Otrića, s k. 648 i sa Sučevića brda (k. 764) i odstupili u prav Srba.¹⁷¹

One jedinice 8. korpusa koje nisu učestvovalе u napadu Srpski klanac i Otrić preduzele su 7. decembra pokrete u cil razmeštaja u duhu naređenja Štaba 8. korpusa. Međutim, d kasnije Vrhovni štab je naredio Stabu 8. korpusa da posed oslobodenu teritoriju, i to na sledeći način: da Stab korpu bude u Kninu; da jednu ojačanu diviziju rasporedi u rejoi Zadar — Benkovac, jednu na prostoriji Split — Šibenik, jedi na sektoru Metković — Široki Brijeg — Makarska (sa zadatke da smeni hercegovačku brigadu i deo snaga orijentiše ka M

"» Arhiv VII, k. 842. br. reg. 11/1: Zapovest Štaba 9. diviz za 7.XII 1944.

"»» Arhiv VII, k. 845. br. reg. 29 6: Operativni izveštaj Štaba brigade od 10.XII 1944. o borbama 7, 8. i 9.XII.

"» Arhiv VII, k. 847, br. reg. 12—1/2: Operativni izveštaj Sta 4. brigade od 10.XII 1944. o borbama 8. i 8/9.XII.

"i Arhiv VII, k. 842 A, br. rog. 40 2: Operativni izveštaj Sta 9. divizije, br. 198 od 12.XII 1944, o akciji na komunikaciji Knin Otrić u vremenu od 3. do 9.XII.

staru) i jednu u rejonu Gračac — Otrić (u cilju sadejstva s jedinicama 11. korpusa NOVJ).¹⁷² Ovim naredjenjem unekoliko je izmenjena ranija odluka Štaba 8. korpusa o razmeštaju jedinica. Otpala je i potreba za sadejstvom s. 11. korpusom u napadu na Gračac, koji su jedinice ovog korpusa oslobodile istog dana kad su delovi 8. korpusa izbili u Otrić. Pomeranje divizija 8. korpusa prema naredjenju Vrhovnog štaba otpočelo je odmah po zauzimanju Otrića.¹⁷³ Štab 8. korpusa je 11. decembra obavestio Vrhovni štab da mu se jedinice nalaze u pokretu, i "19. divizija ka i-ejonu Zadar — Benkovac, 26. divizija ka prstoriji Split — Šibenik, 9. divizija ka Metkoviću i Makarsk >j 20. divizija ka Otriću i Gračacu. Pored toga, Vrhovni štab je obavешten da će 13. decembra biti smenjena hercegovačka brigada kod Širokog Brijega,¹⁷⁴ da će 20. divizija sadejstvovati 11. korpusom i da će Štab 8. korpusa od 16. decembra biti u Kninu.¹⁷⁵ U međuvremenu je (10. decembra) u Drnišu održan

• Arhiv VII. k. 523, br. reg. 12/2: Depeša Vrhovnog štaba NOV i POJ od 8.XII 1941.

its Pored odmora i sređivanja posle kninske operacije, 8. korp • je zadržan na području Dalmacije i da bi sprečilo svako eventuali. , nasilno iskrcavanje stranih trupa na obalski pojas. Naime, u jesen 1944. uporno su se pronosili glasovi da će se anglo-američke snato iskrcati u Dalmaciju i intervenisati u korist četnika i kraljevske i/-begličke vlade. U vezi s tim. kao i s veću da su se neke snage iskrcale kod Šibenika, što je bilo netačno, Vrhovni štab je 30. oktobra 1944. uputio depešu Štabu 8. korpusa, u kojoj je, pored ostalog, rečeno: N Saveznici nisu ništa saopštili o nekom iskrcavanju... U vezi sa svim tim snage 8. korpusa moraju ostali na obalnom pojasu i zaposesti ve otoke, sve gradove i mesta i sprečiti svako nasilje i povredu naše • -visnosti ... Vaš zadatak nije da idete u unutrašnjost...« (Arhiv VII, k. 28, br. reg. 4/6—9). Inače, da nije bilo toga. — normalno je bilo <čekivati da se 8. korpus, posle oslobođenja Dalmacije, angažuje bilo u Lici. bilo ka dolini Vrbasa ili ka Mostaru i dolini Neretve.

¹⁷⁴ Reč je o 12. hercegovačkoj brigadi, koju je 16. decembra (a ne 13. decembra, kako se kaže u depeši) smenila 13. brigada 9. divi. je Posle neuspelog napada na Široki Brijeg (27 28. i 28 29.XII), ostavivši jedan bataljon zapadno od Širokog Brijega radi zatvaranja pravca ka Kočerinu, 13. brigada se povukla na područje Posušje — Imotski. Odatle je, angažujući povremeno pojedine čete i manje jedinice, vršila • čenje okolnih sela od tzv. zelenog kadra. To su bili pripadnici ustaških jedinica koji se nisu hteli povući s nemačkim snagama, niti predati jedinicama NOVJ i organima nove vlasti, iz straha od kazne zn učinjene zločine. Oni su ubijali Istaknute aktiviste i raznim terorističkim akcijama ometali normalizovanje života na oslobođenom području. Brigada je do sredine decembra očistila više sela na području Posušja i Imotskog, kao i neka sela oko Lovreča i Ciste.

Arhiv VII, k. 523. br. reg. 12 2: Depeša Štaba 8. korpusa Od It.XII. upućena Vrhovnom štabu NOV i POJ.

sastanak Štaba 8. korpusa s komandantima i političkim kome-sarima 19, 20. i 26. divizije, radi analize borbi za Knin.¹⁷⁷

Zauzimanjem Otrića, ujutro 9. decembra, uspešno je završena kninska operacija. Neprijateljske jedinice koje su se prec počelak operacije zatekle u rejonu Zadar — Knin — Sinj — Split — Šibenik bile su teško poražene. Najjača od njih, 264 pešadijska divizija potpuno je uništena, te je izbrisana iz spiskž nemačkih ratnih divizija. Teške gubitke pretrpela je 373. legio-narska divizija, tako da je u decembru morala biti preformirans i popunjena ostacima raznih jedinica koji su se izvukli iz rejonč Knina. Težak poraz priznali su i sami Nemci. Evo šta je o tome posle rata napisao jedan nemački vojni istoričar:

373. divizija pretrpela je težak udar a 264. divizija se mo-gla smatrati uništenom. Jednoj grupi od dve stotine ljudi — ov< je možda bila jedina iz ove divizije — pošlo je za rukom da s< pod ličnim vodstvom komandanta divizije general-majora Vin-diša (Windiseh)... duž železničke pruge probije ka severu... 17

Osetne je gubitke pretrpeo i 847. puk 392. legionarske divizije; posle izvlačenja ka Bihaću on dugo nije bio sposobar ni za kakvu upotrebu.¹⁷⁸ Od kvislinških snaga, ustaške jedinicit (7. brigada, delovi 6. brigade, Borbena grupa »Cetina«) potpune su razbijene, dok su se jedinice Dinarske četničke oblasti pretr-pevši manje gubitke, uspele izvući u okolinu Karlovca.¹⁷¹ Gotovo sve teško naoružanje neprijatelja i druga oprema bili si uništeni ili zaplenjeni; veliki je deo tehnike neprijatelj san uništio.

¹⁷⁰ Pošto je oslobođenjem Knina prestala potreba da Grahovsko-peuljski odred bude i dalje vezan za Stab 8. korpusa, to ga je Štab 5 korpusa, naredjenjem br. 2540 od 8.XII 1944, slavio neposredno po svoju komandu (Arhiv VII, k. 458A, br. reg. 32 3).

¹⁷⁷ F. Schraml, navedeno delo, 211.

¹⁷⁸ Isto. 271.

¹⁷⁹ U svim dosadašnjim napisima o kninskoj operaciji tvrdilo se da su četnici razbijeni. Te tvrdnje su proizvoljne i ne odgovaraju stvar-nosti. Četnici su se organizovano izvukli. O tome imamo svedočanstv< i u nomačkim izvorima. U već često citiranoj knjizi F. Šramia, na 208 strani se, pored ostalog, kaže: »Osetno slabljenje odseka fronta ko< Knina nastalo je kad je pešačkim maršem prebačena u okolinu Kar-lovca jedna četnička grupa jačine oko 6000—7000 ljudi kojom je koman-dova» pop Momčilo... Marševski pokret je potpomagala — ukoliko j< to bilo moguće — 373. divizija«. Kad se uporedi s podacima iz četnički! dokumenata, vidi se da navedena jačina četnika nije tačna. Iz Pregled; naoružanja i brojnog stanja Dinarske vojno-četničke divizije od 25.XI 1944 (Arhiv VII, H-V-750), što znači 16 dana posle završetka operacije vidi se da je njeno brojno stanje iznosilo 4.561 četnik. Pri tom, naravno treba imati u vidu da su se četnicima iz rejona Knina, prilikom po-vlačenja, pridružile neke manje četničke grupe u Lici i u okolini Bi haća

Gubici 8. korpusa bili su takođe veliki: ukupno je poginulo «77, ranjeno 2.439 i nestalo 126 boraca i rukovodilaca.

Po postignutim rezultatima, broju angažovanih snaga i žestini borbi, kninska operacija spada u red najznačajnijih pobeda Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u toku narodnooslobodilačkog rata. Štab 8. korpusa od početka ju je planski vodio i uspešno završio, i pored njene složenosti, naročito u pogledu organizacije sadejstva jedinica i sadejstvo rodova vojske — pešadije, artiljerije i tenkova. Uništavajući neprijateljeva! živu silu i sabijajući je na sve užu prostoriju, on je postepeno, iz etape u etapu, menjao odnos snaga u svoju korist, poboljšavao svoj operativno-taktički položaj i na kraju ostvario postavljene cilje. Uočavajući pojedine slabosti u odnosu na plan, raspored, sadejstvo itd. on je preduzimao potrebne mere i primenjivao one forme manevra koje će u daljoj situaciji imati najbolje rezultate. Sve to jasno pokazuje da je Štab 8. korpus pravilno cenio elemente situacije i da je odluka o izvodenju kninske operacije donesena u pravo vreme.

Posle uspešno završene prve i druge etape operacije pokazalo se da je plan za treću etapu bio nerealan: 20. divizija sama nije mogla zauzeti Knin. Zbog toga je Štab 8. korpusa, promenišći taj plan, s tri divizije preduzeo koncentričan napad na grupaciju neprijatelja u rejonu Knina. A kad su se i u ovom napadu ispoljile izvesne slabosti, on je 8. brigadu 20. divizije¹ angažovao na obuhvatnom manevru sa severa u cilju potpunog okruženja i uništenja neprijatelja u rejonu Knina, dok je, za probod odbrane s juga, 1. tenkovsku brigadu grupisao na pravcu napada 1. dalmatinske brigade i, po izvršenom zadatku, brzo je, preko Krke, prebacio u rejon Radučića radi podrške 19. diviziji u sprečavanju neprijatelja da se iz okruženja u rejonu Zagrovića, preko Pađena, probije u Zrmanju. Oba manevra, uspešno izvedena, dala su veoma korisne rezultate. Nasuprot, tome, Štab 8. korpusa je sporo uvodio u borbu rezervu (9. diviziju), kako u rejonu Knina tako i u rejonu Otrića, zbog čega ji, posle razbijanja neprijatelja na području Zagrović, Očestovo. Pađene, izostalo odsecanje i energično gonjenje ostataka kninske grupacije. Da je 9. divizija ranije uvedena u borbu severno od Knina, verovatno bi i uspeh bio potpuniji.

iso posle borbi za Knin 20. divizija je proglašena udarnom, k. što se vidi iz depeše koju je 25. decembra 1944. Glavni štab Hrvatski uputio Štabu 8. korpusa: »U borbama za oslobođenje Dalmacije, a osobito u dolini r. Cetine i oko Knina, istakli su se borci i rukovodioci 20. divizije VIII korpusa nanoseći neprijatelju velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Za pokazanu hrabrost i izdržljivost na bojnopolju dodeljujemo 20. diviziji naziv »udarna«. (Arhiv VII, k. 1198. br. reg 3—37/1).

Ostaci nemačkih jedinica posle borbi za Knin

U prvoj i drugoj etapi operacije divizije 8. korpusa su djelovale odvojeno jedna od druge, dok su u trećoj etapi, u napadu na neprijatelja u rejonu Knina, zajednički djelovale. U rejonu Knina odigrale su se najžešće borbe u toku čitave operacije, tu je palo rešenje o njenom konačnom ishodu. S obzirom na to kako je Stab 8. korpusa vršio izmene u planu i usmeravao dejstva jedinica, i kako su se odigrale borbe, u trećoj etapi operacije jasno razlikujemo četiri faze: prva obuhvata neuspeo pokušaj 20. divizije da sama zauzme Knin (7—15. XI); druga — pripreme i koncentričan napad 19. 20. i 26. divizije (16—28. XI); treća — pripreme, obuhvatni manevar 8. brigade 20. divizije, konačni napad i slamanje neprijatelja u rejonu Knina i Pađena (29. XI — 4. XII); četvrta — gonjenje ostataka neprijateljske grupacije, uz pokušaj odsecanja u rejonu Zrmanjskog klanca, i izbijanje delova 8. korpusa na Otrić (5—9. XII); za 9. diviziju ova faza je počela 3. XII.

Jedinice nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa uporno su se borile, nastojeći da izvrše dobijeni zadatak. Međutim, delovi 264. divizije koji su se planski i organizovano izvukli iz Splita i Zadra — kod Šibenika su bili razbijeni, a u rejonu Knina potpuno je bila uništena ta nemačka divizija. Time je bio osujećen plan nemačkog komandanta Jugoistoka da 264. diviziju izvuče iz Dalmacije i angažuje na sremskom frontu. Zauzimanjem Knina propao je i plan organizacije odbrane na liniji »Grin«. Ceo međuprostor između Gospića i Mostara ostao je bez neprijateljskih jedinica.

U borbama za Knin jedinice 8. korpusa časno su izvršile svoj zadatak, stekavši dragocena borbena iskustva. Njihov masovni heroizam, mržnja prema neprijatelju, visoka politička svest i moralna izdržljivost ispoljili su se u svoj svojoj veličini. Glavni štab Hrvatske je 6. decembra 1944, posebnom zapovešću, izrazio priznanje i zahvalnost jedinicama 8. korpusa.¹⁸¹ Četiri dana kasnije pohvalio ih je vrhovni komandant NOV i POJ maršal Josip Broz Tito:

»U ovim bojevima naročito su se istakle naše jedinice pod komandom pukovnika Miloša Uzelca,¹⁸² pukovnika Bož& Božovića,¹⁸³ pukovnika Stanka Parmača,¹⁸⁴ majora Ljuba Trute¹⁸⁵ tenkovske jedinice pod komandom Feriše Grujića¹⁸⁸ i artiljerijske jedinice pod komandom Karela Levičnika.¹⁸⁷ Za istrajnost u ovim teškim borbama, za postignute uspjehe i junačko držanje na boj-

Arhiv VII, k. 529, br. reg. 30/11.

¹⁸² Komandant 20. divizije.

Komandant 26. divizije.

Komandant 19. divizije.

¹⁸⁵ Komandant 9. divizije.

¹⁸¹ Komandant 1. tenkovske brigade.

Komandant Artiljerijske grupe 8. korpusa.

nom polju pohvaljujemo borci-, podoficire, oficire i komesare jedinica VIII korpusa, na čelu sa general-majorom Petrom Drapšinom i pukovnikom Boškom Siljegovićem

Posle tri meseca gotovo neprekidnih borbi jedinice 8. korpusa su oslobodile čitavu Dalmaciju (osim Dubrovnika, koji su oslobodile jedinice 2. korpusa NOVJ). Postignute pobede spadaju u red najznačajnijih uspeha koje su u to vreme postizale jedinice NOVJ.

S obzirom na operativne i taktičke postupke u toku dejstava, način priprema, obezbeđenja i izvođenja pojedinih napada, komandovanje, upotrebu rodova i vidova, organizaciju i formaciju jedinica, borbe 8. korpusa za oslobođenje Dalmacije, a naročito kninska operacija, predstavljaju bogat izvor ratnih iskustava.

Od velikog značaja za pravilno usmeravanje dejstva i donošenje odluka bilo je prisustvo Vrhovnog štaba i vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita. Vodeći računa čuvanju žive sile, maršal Tito je ličnim kontaktom i depešama pružio Stabu 8. korpusa veliku pomoć u planiranju i u najcelis hodnijoj upotrebi jedinica u datoj situaciji.

U svim borbama došao je do punog izražaja visok borben moral boraca i rukovodilaca, kao jedan od najznačajnijih faktora za postizanje tako značajnog uspeha. U znak priznanja i izvojevanu pobedu, Glavni štab Hrvatske je 8. korpus proglašio udarnim. U depeši koju je tim povodom uputio Slabu 8. korpusa, on je rekao:

•U dugotrajnim i Upornim borbama sa krupnim nepr. jedinicama, 8. korpus naneo je neprijatelji: velike gubitke u ljudstvu i materijalu i oslobodio čitavu Dalmaciju, Za postignute izvanredne uspehe, pokazanu ventinu. heroizam i izdržljivost na bujnom polju. 8. korpusu dodeljujerno naziv udarni«i»

Veoma značajan doprinos uspehu 8. korpusa u borbama m oslobođenje Dalmacije dala je Mornarica NOVJ. Ona je. pored oskudnih sredstava, sa otoka na kopno prebacila 26. diviziju, Artiljerijsku grupu i 1. tenkovsku brigadu. Ona je takodi veliku količinu ratnog materijala i hrane prevezla s Visa i i. baza NOV u Italiji; samo od septembra do kraja 1944. godini-prevezla je, pored ostalog, oko 1.300 tona hrane.™ Taj materijal

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkam r.t.i iuroslovenskih naroda, tom 11, Vojnoistorijski institut JA Beograd, li)4 ' str. 563.

Arhiv VII. k. I IH 8, br. reg. 3—37 1: Depeša Glavnog stai Hrvatsite od 25.XII 1944

„™ Jovan Vasiijevic: Dejstva na Jadranu li narodnooslobndi!:- kom ratu, Vojnoizdavački zavod JNA. Beograd. 1957, str. 176.

i ta hrana doturani su kasnije ne samo jedinicama 8. korpusa i narodu Dalmacije već i 2, 5. i 11. korpusu NOVJ.

Zbog zavisnosti od britanske Komande balkanskih vazduhoplovnih snaga, doprinos 1. i 2. eskadrile NOVJ nije bio onakav kakav se očekivao. Istina, ove su eskadrile, zajedno sa snagama iz sastava engleskog Kraljevskog ratnog vazduhoplovstva, svakodnevno dejstvovala kako na području Dalmacije tako i u unutrašnjosti, tukući garnizone neprijatelja i ometajući saobraćaj, ili su pojedinim jedinicama doturale borbena sredstva. Naprezanja u ovom pogledu bila su velika, te je i doprinos bio znatan. Međutim, veoma su retki primeri neposrednog sadejstva avijacije sa trupama. Doduše, postojale su teškoće u održavanju veze između avijacije i trupa, nije bilo vazduhoplovnih oficira za vezu pri štabovima jedinica, slab je bio uvid u meteorološku situaciju. Zbog toga se događalo, na primer, da je avijacija bombardovala mesta posle njihovog oslobođenja kakav je slučaj bio sa Zadrom. Ervenikom i Zegarom.¹¹

Najveći je doprinos dao narod Dalmacije. On je, i pored gladi, odvajao deo hrane za svoju vojsku, slao u nju svoje sinove i kćeri, pružao pomoć u lečenju i zbrinjavanju ranjenih i bolesnih. uzimao aktivnog učešća u rušenju komunikacija (a po oslobođenju — u njihovoj opravci i u osposobljavanju niza privrednih i drugih objekata za normalan rad). Otuda pobeda izvojevana u borbama za oslobođenje Dalmacije predstavlja zajedničku pobedu 8. korpusa i naroda Dalmacije. Dužno priznanje mora se odati i saveznicima koji su dali veliki doprinos u hrani i ratnom materijalu, naročito za 26. diviziju. Artiljerijsku grupu i 1. tenkovsku brigadu, iako je bilo pokušaja da se ova pomoć uslovljava iskrcavanjem jedinica na obalu (kakav je, u Dubrovniku, bio slučaj sa iskrcavanjem jednog komando-a i jednog divizionu artiljerije). Nasuprot znatnoj pomoći u materijalu, angažovanje britanskih snaga (koje su se početkom operacije zatekle na Visu) nije bilo onakvo kakvo se očekivalo: one se ni u jed-

¹¹ Kakvo je bilo sadejstvo avijacije i trupa vidi se iz depeše Štaba 19. divizije upućene 25. oktobra 1944. Stabu 8. korpusa, koja u celini filasi: 25. oktobra u 11.27 sati 4 engleska spitfajera mitraljirali kod Žegara naša sanitetska kola i teže su ranili 3 ranjena druga i kapetana Colica. Za vreme akcije na Gračac Englezi su bombardovali ErvenJk mesto Gračaca. Redovito kad smo tražili bombardovanje dolazilo je 5 dana kasnije, kada se situacija izmenila. Bombardovanje postaje suvišno. Na našem sektoru nismo imali koristi od avijacije nego samo materijalnu i u ljudstvu štetu. Ovakvo bombardovanje ide u prilog neprijatelju. Molim vas da se avijaciji da zadatak isključivo kontrole ceste Šibenik. Drniš, Knin. Otrić, Srb. Na prostoru sev. Dalmacije bombardovati samo ono što mi tražimo i onoga dana kada je određeno. Veliki je revolt naših boraca na ovakove postupke (Arhiv VII. k. 523. br. reg. 11—9 2).

noj akciji nisu svojski založile: štaviše, katkad su napadale pojedine jedinice Mornarice NOVJ — iz nesporazuma ili pak zabune, kako se to objašnjavalo s njihove strane, kojom prilikom su jedinice Mornarice NOVJ trpele gubitke.¹¹¹⁻

Danas, i pored nepobitnih istorijskih činjenica, ima pokušaja u inostranstvu da se omalovaži uspeh 8. korpusa. Tako je u Ratnom dnevniku nemačke Vrhovne komande oružane sile, izdanom 1961, pored ostalog, rečeno: da je povlačenje s jadranske obale otpočelo 16. oktobra 1944. i da se produžilo i ; novembru, kojom prilikom su se jedinice NOVJ samo u poj - dinim slučajevima pojavile iako su im dalmatinski otoci b povoljna odsakočna daska (str. 689). Međutim, činjenice si • sasvim drukčije: jedinice 8. korpusa potpuno su uništile 264. diviziju i nanele velike gubitke drugim nemačkim jedinicam Nemačka Vrhovna komanda nastoji da uspeh 8. korpusa pripri nekakvim jugoslovenskim trupama iz egzila, iskrcanim u Dubrovnik i Split, prikazujući ih kao glavni faktor koji je doveo <i > promene situacije u Dalmaciji. U vezi s tim. u pomenulom dnevniku se, od reči do reči, kaže:

U daljem toku borbi na jadranskom odseku pojavile i se, kao nov, vrlo ozbiljan faktor, u inostranstvu obučene i id Anglo-Amerikanac? neprekidno preko mora snabdevane. trupe egzila i, s njima u sadejstvu. Titove snage. Vrhovni komandar.: Jugoistoka (dopis šefa operativnog štaba Vrhovne komande or - žanih snaga od 26.XII video je u tome načelnu promenu situar :e na ovom delu njegovog fronta i računao da će neprijatelj krajini novembra imati nameru da Hrvatsku zauzme sa strane Jad - rana*.¹¹²*

Pošto se nikakve snage iz egzila nisu iskrcale u Dubrovnik i Split, samim tim one nisu ni mogle postati »ozbiljan fakt n koji je uticao na promenu situacije, niti su. pak. s njima **mogle** sadejstvovati Titove snage, koje su u stvari bile jedini **faktor** koji je doveo do promene situacije u Dalmaciji. Ovakvo pisan predstavlja izvrtanje činjenica i grubo falsifikovanje istorie.

Oslobođenje Dalmacije imalo je veliki vojni i politički značaj, Pošto je čitavo operacijsko područje 8. korpusa bi - oslobođeno, Vrhovni štab je bio u mogućnosti da ovaj korpu* angažuje bilo u pravcu Like ili Mostara, bilo za obezbeden

¹⁰² Do nesporazuma je dolazilo danju sa brilanskom avijacijom • a noću sa brodovima. U toku 1944. godine britanska avijacija i brojni v: potopili su 7 a oštetili 20 brodova Mornarice NOVJ. (J. VasUjević, n. deno delo, 177, 294 i 295). Ovi gubici su veći od gubitaka koje je Mornarica NOVJ pretprela u istom periodu od nemačkih mornaričkih jedinica i avijacije.

tm Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab). Band IV. 1, Frankfurt am Main. 1961, 690.

jadranske obale. Na nekoliko novoposjednutih aerodroma uskoro su se prebacile 1. i 2. eskadrila NOVJ. One su odatle, mnogo efikasnije nego sa aerodroma u Italiji i na Visu, mogle sadejstvovati s jedinicama na celom području Jugoslavije. Od velikog je značaja bilo i to što su bile oslobođene sve dalmatinske luke, zajedno sa Zadrom, koji je definitivno priključen Jugoslaviji. U te luke se mogao nesmetano doturati materijal primljen od saveznika, a odatle transportovati u unutrašnjost. Stvoreni su i uslovi za mobilizaciju novih boraca, tako da je 8. koi-pus, pored stečenih borbenih iskustava, i brojno narastao,¹¹⁴ čime se pojačala njegova udarna moć.

U toku operacije potpuno je razbijen okupatorsko-kvislinški sistem vlasti u Dalmaciji, i stvoreni su uslovi za normalan razvoj narodne vlasti, koja je i ranije uspešno funkcionisala na oslobođenim područjima. Istovremeno su stvorene mogućnosti za svestranu aktivnost organizacija Komunističke partije i Jedininstvenog narodnooslobodilačkog fronta, kao i ženskih, omladinskih i drugih organizacija. Kako u toku samih borbi tako i neposredno posle njihovog završetka, naročito su bile aktivne organizacije KPJ i JNOF. Na mnogim sastancima su tumačeni vojno-politički događaji i raskrinkavane razne mahinacije neprijatelja, u zemlji i u inostranstvu, u pogledu posleratnog uređenja Jugoslavije; vodena je uporna politička borba za brzo otklanjanje posledica okupacije, za očuvanje izvojevanih tekovina, za proširenje i učvršćenje u borbi ostvarenog bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda, za dalje okupljanje svih rodoljuba u redove JNOF-a.

U toku leta 1944. godine u Dalmaciji su održane općinske i sreske konferencije Jedininstvenog narodnooslobodilačkog fronta a u septembru su na okružnim konferencijama izabrani okružni odbori JNOF. U gradu Hvaru je 10. oktobra održana Oblasna konferencija JNOF za Dalmaciju, na kojoj je, u prisustvu oko 1.100 delegata, izabran Oblasni odbor JNOF za Dalmaciju od 121 člana. U tome gradu je 12. i 13. oktobra održana druga sednica Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora za Dalmaciju, na kojoj je, u prisustvu preko 800 delegata, analiziran rad toga odbora od njegove prve sednice u Livnu (28. I 1943) i donesen plan budućeg rada. Tih dana je u Hvaru

mi p]ema Pregledu brojnog stanja i naoružanja 8. udarnog korpusa od 31.XII 1944, ovaj korpus je toga dana brojao 36.086 boraca, naoružanih, pored ostalog, sa 132 razna topa. 41 tenkom i 11 oklopnih automobila. (Arhiv VII, k. 517, br. reg. 13 7).

održana i Druga oblasna konferencija Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske za Dalmaciju, a u oslobođenom Splitu je 6. decembra održana Prva konferencija lećnika **Dalmacije**. Sem toga, u toku oktobra i novembra održane su okružne konferencije Antifašističkog fronta žena.¹⁹⁵ Na svim tim konferencijama narod Dalmacije je manifestovao svoje političko jedinstvo i svoju odlučnost da pod rukovodstvom maršala; Josipa Broza Tita nastavi borbu do konačnog oslobođenja svih delova Jugoslavije.

*** Sibe Kvesić: **Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb, 1900, Str. 704—708.**